

Gjerningsmannsprofilering – underholdning eller vitenskap?

Innledning	2
Metode	3
Hva er gjerningsmannsprofilering?	4
Gjerningsmannsprofilering i underholdningens verden	5
Ulike innfallsvinkler	8
Historikk	8
FBI's tilnærming.....	11
Undersøkende psykologi/Investigative psychology (IP).....	15
Geografisk profilering	18
Atferdsmessig bevisanalyse/Behavioral Evidence Analysis (BEA)	20
Induktiv vs. deduktiv innfallsvinkel.....	23
Bakgrunnsinformasjon ved profildannelse	26
Offeranalyse (viktologi)	26
Åstedsanalyse	26
Hvilke forbrytelser egner seg for profilering?	30
Alvorlige voldsforbrytelser.....	31
<i>Mord/seriemord</i>	32
<i>Ildspåsettelse [inkluderer også bomber]</i>	33
<i>Voldtekt/sekstelt overfall</i>	33
<i>Ran, trusler og lignende lovbrudd som ikke medfører tap av menneskeliv</i>	34
« Hva kjennetegner en person som begår voldelig kriminalitet? ».....	35
Personlighetstrekk	35
Sosial læringsteori	36
Psykologisk testing.....	36
Genetikk og biologi	37
Empirisk støtte for tilnærmingene til gjerningsmannsprofilering	39
Kritikk/ankepunkter	45
Alternativer, beslektede områder, supplerende felter	51
Vitnepsykologi.....	51
Risikovurdering, residivforskning	52
Diskusjon: Hva må til?	55
For å bedre treffsikkerheten?	57
Hva bør en god profil inneholde?	60
Psykologers rolle innen feltet	61
Kildekritikk.....	62
Oppsummering, tentativ konklusjon, og forslag til videre arbeid	63
Referanser	66
Illustrasjoner	
Illustrasjon 1.....	13
Illustrasjon 2.....	14
Illustrasjon 3.....	17
Illustrasjon 4.....	19
Illustrasjon 5.....	22-23

Innledning

Gjerningsmannsprofilering, eller å trekke kunnskap om en forbryter ut fra analyse av dennes atferd, er et begrep som etter hvert møter oss ofte i media. Dette gjelder både innen fiksjon (krimserier på tv, skjønnlitteratur) og i forhold til reelle hendelser, slik som i nyhetsreportasjer om store, gjerne sjokkerende, kriminalsaker (f.eks. snikskytterne i Washingtonområdet i USA, oktober 2002). De som bedriver gjerningsmannsprofilering beskrives gjerne som eksperter, og deres spådommer som sannheter, da særlig innen den fiktive sfære. Dette er det lett å la seg rive med av, og det er en besnærende tanke at selv den mest utspekulerte forbryter potensielt kan fanges, bare på bakgrunn av betydningen man kan lese ut fra hans handlinger. Men lar dette seg egentlig gjøre? Det er det jeg ønsker å finne ut av i denne oppgaven. Jeg har tatt for meg et bredt utvalg av litteratur innen fagfeltet gjerningsmannsprofilering, for å se hvilken kunnskap og empiri som eksisterer, og om mytene som skapes omkring denne metoden gjennom media faktisk holder vann. Naturligvis må det meste som portretteres i fiktive historier, slik som krimserier, tas med en klype salt. Men er det snakk om lette overdrivelser av omfanget av en reell, anvendelig kunnskapsbase, eller er hele fagfeltet basert på en antagelse om forutsigbarhet som i realiteten ikke lar seg påvise? For å finne ut av dette, vil jeg i det følgende gjennomgå ulike retninger innen fagfeltet, mot et bakteppe av det historiske grunnlaget som det opprinnelig er basert på. Videre skal vi se på hvilke elementer man nyttegjør seg av i utarbeidningen av en profil, og hvilke andre fagfelt som kan informere, supplere, eller være alternativer til slik profilering. Det vil så bli gitt eksempler på empiri som indikerer at gjerningsmannsprofilering har noe for seg, i tillegg til en gjennomgang av kritikken som er/har vært rettet mot fagfeltets gyldighet og reelle verdi. Ut i fra dette, håper jeg å få svar på spørsmålet som stilles i oppgavens tittel: *Gjerningsmannsprofilering – Underholdning eller vitenskap?*

Metode

Innledningsvis i arbeidet benyttet jeg meg av oversiktsmateriell innen feltet, og startet da med bøkene til Douglas et al. (2006), Holmes & Holmes (2009), Turvey (2008), og Petherick (2009). Søkte i tillegg i bibliotek- og bokhandeldatabaser (bibsys.no, bokkilden.no, haugenbok.no, amazon.co.uk, amazon.com, og play.no) etter ”offender profiling”, ”behavioral profiling”, ”forbryterprofilering”, samt manuelt søk innen kriminologisk faglitteratur fra disse kildene. Med utgangspunkt i bøkene dette frembrakte, skaffet jeg meg videre tilgang til bøker og artikler som ble referert i dem, samt til flere verker fra disse forfatterne.

Artikkelsøk, hovedlinjer:

- I NTNUs søkemotorer for psykologi – søkeord ”criminology + profiling,” ”profiling”, og ”profilering.”
- I NTNUs søkemotorer for Rettsvitenskap - søkeord ”criminology + profiling,” ”profiling”, og ”profilering.” [gav ingen treff]
- I Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling – søkeord «offender profiling», «psychological profiling», «behavioural profiling».
- I Journal of Forensic Sciences - søkeord «offender profiling», «psychological profiling», «behavioral profiling».

Videre søkte jeg på forfatterne bak artiklene som kom fram ved disse første, brede søkene, og på de forskerne som disse refererte til i sine tekster.

Hva er gjerningsmannsprofilering?

Gjerningsmannsprofilering som fagfelt kombinerer kunnskap fra felter som bl.a. sosiologi, psykiatri, psykologi, og kriminologi, og prøver ut i fra dette å forstå og analysere kriminell atferd. (Palermo & Kocsis, 2005.) Det kan beskrives som et forsøk på å si noe om personen som står bak en forbrytelse, og slik øke muligheten for å finne ham eller henne, gjennom å ta utgangspunkt i detaljer ved den begåtte forbrytelsen. Tanken er at man gjennom dette kan bidra til å snevre inn søkefeltet som etterforskerne må gjennomgå i jakten på forbryteren (eller forbryterne). Eksempler på karakteristika man forsøker å si noe om kan være for eksempel aldersgruppe, kjønn, og hvorvidt forbryteren antas å bo i nærområdet til åstedet. Aspekter ved forbryterens personlighet forsøkes også avdekket, gjennom kunnskap om hva blant annet valg av offer, åsted, og elementer brakt til eller tatt fra åstedet, kan si om personen som står bak. Samlet sett vil disse prediksjonene kunne gi et (ideelt sett) noenlunde helhetlig bilde av hva slags type person man er på jakt etter, og til hvilke felter man burde fokusere søket. Dette er det aspektet av profilering som vektlegges mest i media, men enkelte mener at gjerningsmannsprofilering også fyller flere funksjoner, utover ren forbryterjakt.

Holmes & Holmes (2009) beskriver formålet med gjerningsmannsprofilering som tredelt. Det første er som ledd i en pågående etterforskning, hvor målet er å ta utgangspunkt i det som foreligger av data for å bygge opp en sosial og psykologisk vurdering av forbryteren, og slik øke sjansen for at politiet finner den rette vedkommende. Dette tilsvarer beskrivelsen gitt ovenfor. Ved pågrep av en hovedmistenkt, vil så en gjennomgang av dennes eiendeler kunne gi informasjon som peker i retning av hvorvidt vedkommende er skyldig eller ikke, noe som blir det andre området hvor en god profilering kan bidra. Disse gjenstandene vil også, i kombinasjon med profilen for øvrig og kunnskap om den pågrepede, gi kunnskap om hvilke

intervjustrategier som bør anvendes i avhøret, hva som vil vekke hvilke reaksjoner, o.l. Dette er dermed den tredje funksjonen som en god profil bør fylle, etter Holmes & Holmes' mening, for å gi et best mulig bidrag til rettsapparatet.

Ut i fra denne tankegangen, ser vi at en grundig utarbeidet profil kan være et nyttig hjelpemiddel i politietterforskningen av voldelige og/eller serieforbrytelser. Naturligvis krever dette at man, i tillegg til å ha grundig kunnskap om fagfeltet, setter seg nøye inn i sakens detaljer, og holder et åpent sinn for å unngå å lede saken i feil retning. Tar man høyde for slike fallgruver, mener mange at profilering kan være et viktig hjelpemiddel i forhold til å løse de sakene hvor metoden egner seg, som ved serielovbrudd og alvorlig voldskriminalitet. Andre er på sin side mer skeptiske, noe vi også skal se nærmere på etter hvert.

Meningene om gjerningsmannsprofilering sin verdi i en etterforskning er som nevnt delte, og da særlig innen de feltene som har direkte befatning med dem (politi, rettsvesenet, psykologer/psykiatere o.l.). Men også den allmenne befolkningen har sine formeninger om denne typen arbeid, og disse meningene formes i stor grad av medias og underholdningsverdenens fremstilling av slikt arbeid. Derfor vil jeg, før vi går videre, kort se på hvordan gjerningsmannsprofilering figurerer i de mediene som møter oss i hverdagen.

Gjerningsmannsprofilering i underholdningens verden

Gjerningsmannsprofilering som redskap i oppsporing av forbrytere har vært, og fortsetter å være, et populært tema i underholdningsverdenen, noe vi finner eksempler på innen både film, tv og skjønnlitteratur. I plottet til filmen Mindhunters fra 2004 møter vi for eksempel en rekke aspiranter fra FBIs (Federal Bureau of Investigation) psykologiske eliteenhet, som får sine kunnskaper satt på prøve når de selv blir målet for en ukjent morder. En gruppe FBI-

ansatte atferdsanalytikere møter vi også i tv-serien *Criminal Minds*, hvor vi følger deres jakt på ulike serieforbrytere rundt om i USA. Tv-serien *The Profiler* omhandler en synsk detektiv som benytter sine analytiske evner til å løse voldelige forbrytelser i samarbeid med FBI. I serien *The Mentalist*, på sin side, later hovedpersonen som om han er synsk i sitt arbeid med forbrytelser, mens det han egentlig får sine innsikter gjennom er en utmerket evne til å fange opp detaljer som andre går glipp av. Innen skjønnlitteraturen møter vi også ofte mennesker som samarbeider med politiet, og som i kraft av sitt yrke, sin erfaring og innsikt bidrar til å forstå hva som ligger bak forbryternes handlinger, og slik sørger for at de rette menneskene fanges og stilles til ansvar. Eksempler på dette er f.eks. Jonathan Kellermans bokserie om psykologen Alex Delaware, og Patricia Cornwells bøker om rettsmedisiner Kay Scarpetta.

Woodworth & Porter oppsummerer det stereotypiske synet på en som arbeider med profilering som: «[...] en innsiktsfull utenforstående eller eksentrisk intellektuell person som kan løse forbrytelser ved bruk av en kombinasjon av intuisjon og skarp innsikt i den kriminelles sinn.» (1999, s. 242, undertegnedes oversettelse.) Vi kan se et klassisk eksempel på denne typen fremstilling i f.eks. Val McDermids bøker (og tvserie basert på disse) om psykologen Tony Hill, og hans arbeid med politiet i drapssaker. Som Canter & Youngs (2009) påpeker, er det i slike fremstillinger lagt lite vekt på vitenskapelige prosesser, fremgangsmåter og systemer, og andre mindre dramatiske faktorer som spiller inn i politiets og deres medarbeideres arbeid. Det som virker, er ikke alltid det som fenger.

Det abnormale og farlige som kan skjule seg i mennesker skaper en fascinasjon hos mange av oss, noe som nok kan være mye av grunnen til at de ovennevnte, og annen underholdning med basis i krim og/eller psykologi, nyter så stor suksess. Historier fra virkeligheten og intervjuer med sonende seriemordere dukker også med jevne mellomrom opp i blader, bokform, på tv

og i filmer, sistnevnte gjerne i varierende grad basert på den sanne historien, alt etter hvor salgbar den er. Vi, som publikum, ønsker å forstå hva som driver mennesker som utfører handlinger som for oss er frastøtende, og lar oss fange av historiene bak og rundt dem, men er likevel glade for at vi kan holde oss på trygg avstand bak tv-skjermen eller bokpermen.

For politi og etterforskere som jobber innenfor dette feltet, derimot, er ikke slike opplevelser bare fiksjon, og slutter slett ikke alltid i en ryddig og rettferdig avslutning. Det er heller ikke like konstant fartsfylt, eller like åpenbart hvor svarene ligger, som vi kan få inntrykk av gjennom underholdningsversjonene. Like fullt ville slik underholdning ikke hatt et utgangspunkt å bygge ut i fra, om det ikke var for at noen har tatt jobben med å undersøke hva som kjennetegner ulike forbrytere, hva som skiller dem fra hverandre, og hvordan denne kunnskapen kan lede oss til dem og bistå i etterforskningen av deres forbrytelser. Slett ikke alle som møter serievoldtektmenn og andre antatt profilerbare lovbrøyttere gjennom sitt arbeid i politiet e.l. har noen tidligere erfaring med slike forbrytere. Da kan det være greit å ha tilgang på mennesker mer særskilt ekspertise på feltet, enten gjennom deres publikasjoner eller i direkte samarbeid. Og mens kriminalromanenes mordere, ildspåsettere og voldtektmenn bare finnes på papiret, forholder fagfeltet seg til reelle overgripere, med like reelle ofre, og begge grupper er like deltakende i samfunnet som du og jeg. Det må derfor kunne sies å være et minst like spennende fagfelt, med store mengder viktig kunnskap, selv om gjerningsmannsprofilering ikke er en like eksakt vitenskap som vi i blant kan få inntrykk av gjennom media. Men har profilering en reell funksjon, som noen mener, eller har kritikerne et poeng når de sier at profiler bare gir informasjon som politiet alt sitter med gjennom sunn fornuft og god etterforskning? Vi vet at underholdningsverdien er høy, men hva med nytteverdien? Og hvilke negative følger kan slike innspill få for en etterforskning, om de viser seg å ikke stemme? Det er slike temaer jeg vil se nærmere på i denne oppgaven.

Ulike innfallsvinkler

Historikk

Gjerningsmannsprofileringens rettslige/dokumenterte historie går helt tilbake til år 38 e.Kr., da jødiske grupper ble utsatt for falske beskyldninger om å delta i menneskeofring, og denne påstanden ble «støttet» av forhåndsbestemte forbrytelsesrelaterte karakteristikk som pekte mot dem som utøvere. Senere finner vi *Malleus Maleficarum* (Heksehammeren), som ble utgitt av to munke i 1487, og skulle bidra til å identifisere, anklage og straffe hekser under Inkvisisjonen. Denne ansees som en av de første utgivelsene som gir råd og beskrivelser i stil med forbryterprofilering, men setter som forutsetning at leserne skal ta alt de leser der som sannheter, uten å anvende en kritisk tilnærming. (Turvey, 2008.) (Dette mener Turvey at også er et problem i enkelte grener av dagens gjerningsmannsprofilering, hvor prediksjoner grunnis på basis av erfaring og personlig ekspertise heller enn objektive fakta.) I den Spanske Inkvisisjonen ble en form for religiøs profilering også anvendt for å oppmuntre katolikker til å angi muslimer, jøder, og andre som ikke fulgte den katolske tro til punkt og prikke. Religion spilte også en rolle under de såkalte hekseprosessene i Salem, USA på slutten av 1600-tallet, som var den første gangen «ekspertvitner» fikk uttale seg om kjennetegn og profiler ved antatte forbrytere (her: hekser) i amerikanske rettssaler. Turvey mener det ble begått visse logiske og grunnleggende feil på denne tiden som begås innen feltet også i dag, og at saken derfor setter profilering i ekstra dårlig lys. (Turvey, 2008.)

Det som vi i moderne tid beskriver som gjerningsmannsprofilering, har sin bakgrunn i mange ulike disipliner, som kriminologi, psykologi/psykiatri, og kunnskap om/undersøkelser av fysiske bevis. Likeens rangerer metoder og rasjonaler som har blitt, og blir, anvendt innen feltet fra statistikk til subjektive erfaringer og antagelser. Den antatt første kriminologen innen

feltet er Cesare Lombroso, en antropolog som på slutten av 1800-tallet gjorde forsøk på å finne en sammenheng mellom kriminelle handlinger og bestemte fysiske kjennetegn.

Lombroso skilte mellom tre kategorier av kriminelle; *fødte kriminelle*, *sinnsyke kriminelle*, og *kriminaloide* (sistnevnte har senere blitt sett på som analog til dagens psykopatibegrep). Han kom videre frem til en liste bestående av 18 fysiske karakteristika, som, dersom et menneske viste en kombinasjon av 5 eller flere, var tegn på at vedkommende var en født kriminell. Lignende forsøk på å finne en slik sammenheng mellom fysiske trekk og atferd/kriminalitet har også blitt utført av flere forskere og teoretikere etter ham. Et eksempel på dette er den amerikanske karakteranalytikeren Fosbrokes teori om at menneskers ansikt vokste i takt med, og ble påvirket av, våre personlighetstrekk, og at disse dermed kunne leses av i hvert menneskes ansiktstrekk. På 1950-tallet finner vi videre den tyske kriminologen Kretschmers påstand om en høy grad av korrelasjon mellom kroppstype, personlighetstype og forbryterpotensiale. (Turvey, 2008.)

Vi kan se paralleller til de ovennevnte teoriene i jakten i dag på gener og hjerneabnormaliteter som kan ligge bak voldelig kriminell atferd. Etterhvert kom personer som Arthur Conan Doyle (ikke bare forfatter, men også involvert i reelle kriminalsaker, og en foregangsmann i forhold til å få innført ankemuligheter i rettssaker) og dr. Johann B. G. Gross inn i bildet. Sistnevnte utgav boken «*Handbuch für Untersuchungsrichter, als System der Kriminalistik*» (eng. versjon: «*Criminal Investigation, A Practical Textbook for Magistrate, Police Officers, and Lawyers*») i 1893, som ansees som den første omfattende teksten som sammenfattet arbeid og filosofi innen felter som forbryterprofilering, bevisanalyse, rekonstruksjon av kriminelle hendelser, og generell kriminaletterforskning. Senere kom boken «*Moderne kriminaletterforskning*» i 1935, hvor forfatterne O'Connell og Soderman la fokus på viktigheten av fysiske bevis og å se disse for det de er, for slik å skape seg bilde av

forbryteren bak, uten å snakke om typiske forbrytertyper til bestemte lovbrudd. (Turvey, 2008.)

Den første store saken hvor profilering er beskrevet anvendt som et hjelpemiddel var i jakten på Jack the Ripper, også denne sent på 1800-tallet. Leger og patologer utførte slikt profileringsarbeid på denne tiden, gjennom sine undersøkelser av ofre for kriminelle handlinger, og i denne saken ble særlig sårmonsteranalyse anvendt i argumentasjonen. Disse profesjonene har fortsatt en viktig rolle innen forbryterprofilering, men deler nå oppgaven med psykiatere og andre psykiske fagfolk. En psykologisk analyse (av enkelte kalt en profil, av andre ikke) ble utarbeidet om Hitler i 1943, av psykiateren Walter Langer, basert på tilgjengelig skriftlig materiale i stedet for samtaler med personen. (Norris, G., i Petherick, 2009.) Dr. Paul L. Kirk, på sin side, fokuserte sterkt på bevis materialet i sakene han tok for seg, og mente at kriminalprofilering i det store og hele var resultatet av grundig bevisgranskning, og informasjonen som kommer frem av dette. (Turvey, 2008.) Senere figureerte psykiateren James Brussel, mest kjent for å ha laget en profil av George Metesky, som plasserte bomber rundt om i New York på 1950-tallet. Denne profilen viste seg å stemme svært godt, selv om den i tillegg har fått et slags mytisk preg i mange av sine senere beskrivelser. Innen underholdningsverdenen dukket profilering også opp tidlig, i tidligere nevnte Arthur Conan Doyle's beskrivelser av mesterdetektiven Sherlock Holmes. (Norris, G., i Petherick, 2009).

Etterhvert som gjerningsmannsprofilering ble anvendt og funnet nyttig i flere saker (og da særlig seriedrap), ble det gjort forsøk på å knytte kunnskapen innenfor området opp mot relevant teoretisk og empirisk materiale, og slik gjøre profilering til en mer standardisert og validert prosess. Som et resultat av dette, ble Behavioral Science Unit (BSU) ved Federal

Bureau of Investigation (FBI) opprettet i USA i 1972; en gruppe som fremdeles eksisterer, men nå under navnet National Center for the Analysis of Violent Crime (NCAVC). Her ble rekruttene etterhvert lært opp om profilering, som i den senere tid har blitt kalt Criminal Investigative Analysis (undersøkende kriminalanalyse). (Norris, G., i Petherick, 2009). Dette blir dermed den første tilnærmingen til gjerningsmannsprofilering vi skal se nærmere på.

FBI's tilnærming

I profilering etter FBI's standarder, består prosessen av fire faser. Den første er datasamlingsfasen, hvor man i tillegg til å få tak i mest mulig informasjon og bevismateriale generelt, også ser etter hvorvidt forbryteren viser tegn på en bestemt signatur (se s. 25 for detaljer), eller andre viktige kjennetrekke. Den neste fasen består av åstedsklassifisering. I denne fasen ser man på aspekter ved forbrytelsen og åstedet for å blant annet si noe om hvorvidt det virker organisert eller disorganisert, som er hovedinndelingen man anvender, i hvert fall innledningsvis. Svært forenklet kan et organisert lovbrudd sies å vise tegn på planlegging, med kontrollert utførelse, og gjerne lite tekniske spor, mens disorganiserte lovbrudd kan virke mer tilfeldige og «rotete». Med bakgrunn i dette kan man gjøre seg visse antakelser om personen som står bak, basert på akkumulert kunnskap om forbryterkarakteristika og deres vanligste uttrykk i forbrytelsens utførelse. (Howitt, 2009; Blackburn, 1993.) Den tredje fasen består av å rekonstruere åstedet, og her er informasjonen som ble innehentet i fase 1 svært viktig. Ved å gjøre dette, får man innsyn i noe av dynamikken rundt forbrytelsen, og kan skaffe verdifull informasjon som kan benyttes i etterforskningen videre. Den fjerde, og siste fasen, er selve utformingen av en profil. Her samler man hypotesene man har dannet seg underveis, ikke bare av psykologisk art, men også tanker omkring demografiske forhold, livsstil, atferdstendenser og personlighetsdynamikk. Man tar også stilling til hvorvidt det er snakk om mer enn en gjerningsmann, om forbrytelsen

kan kobles til andre kjente forbrytelser, osv, i tillegg til å gi råd ifht. selve jakten på den skyldige. (Howitt, 2009.)

FBI's metoder og prediksjoner ble i utgangspunktet basert på intervjuer av 36 seksuelt motiverte mordere under soning, og mønstrene som ble funnet i disse besvarelsene. Konseptet er også videreutviklet i boken *Crime Classification Manual* (Douglas et al., 2006), hvor målet er å ta for seg brede kategorier av kriminell atferd, dele dem inn i undertyper av atferd, og med basis i dette si noe om personen som har utført handlingen. (Norris, G., i Petherick, 2009.) (For eksempler på inndeling og implikasjoner, se **Illustrasjon 1** og **Illustrasjon 2**.)

Det kan nevnes at NCAVC består av 3 BAU-avdelinger (Behavior Analysis Unit), samt en databasert avdeling kalt ViCAP (Violent Criminal Apprehension Program). BAU-1 har antiterrorisme og saker som involverer trusler som sitt hovedfelt, BAU-2 tar for seg saker som involverer voksne, mens BAU-3 behandler saker som involverer barn. Felles for de 3 avdelingene er likevel at de har 3 mål; å tilby støtte i ulike former til etterforskere, å utføre forskning innen voldskriminalitet, og å dele sine kunnskaper med politi og andre relevante yrkesgrupper gjennom kursing o.l. (Turvey, 2008.)

Illustrasjon 1

EKSEMPEL FRA LITTERATUREN

Det følgende viser et eksempel på hvordan en kategori av kriminell atferd kan deles inn i undertyper, som hver vil ha sine definisjoner og implikasjoner.

Mord/drap

- 100: Kriminell virksomhet
  - 101: Bestillingsmord (tredjepart)
  - 102: Gjengrelatert mord
  - 103: Kriminell rivalisering
  - 104: Kidnappingsrelatert mord
  - 105: Tukling med produkter/produktpåvirkning
  - 106: Narkotikarelatert mord
  - 107: Forsikringsrelatert dødsfall
    - 107.01: Individuell profitt
    - 107.02: Kommersiell profitt
  - 108: Mord i forbindelse med annen kriminell handling
    - 108.01: Ikke-spesifikt valg av offer
    - 108.02: Situasjonelt betinget mord
  - 120: Drap med personlig årsak/motivasjon
  - 121: Erotomanipulert mord
  - 122: Drap av familie/nære (domestic homicide)
    - 122.01: Spontan drap av familie/nære
    - 122.02: Iscenesatt drap av familie/nære
    - 122.03: Drap av nyfødt barn
  - 123: Mord i forbindelse med krangel/konflikt
    - 123.01: Mord i forbindelse med krangel
    - 123.02: Mord i forbindelse med konflikt
  - 124: Autoritetsmord
  - 125: Hevmord
  - 126: Mord med uspesifikt motiv
  - 127: Ekstremistdrap
    - 127.01: Politisk motivert
    - 127.02: Religiøst motivert
    - 127.03: Sosioøkonomisk motivert
  - 128: "Nåde-/heltemord"
    - 128.01: "Nådedrap"
    - 128.02: "Helledrap"
  - 129: Gisseldrap
- 130: Seksualdrap
  - 131: Organisert
  - 132: Disorganisert
  - 133: Blandet
  - 134: Sadistisk mord
  - 135: Seksualdrap på eldre kvinner
- 140: Drap motivert av gruppetilhørighet
  - 141: Kult/sekt
  - 142: Ekstremistdrap
    - 142.01: Politisk
    - 142.02: Religiøst
  - 143: Gruppesuggesjon (group excitement)

(Oversatt fra Douglas et al., 2006, s. 93-94.)

Illustrasjon 2

EKSEMPEL FRA LITTERATUREN

Under følger et eksempel på hvordan inndelingene i Figur 1 kan deles videre inn etter kjennetegn og tilhørende implikasjoner.

122.02 ISCENESATT DRAP PÅ FAMILIE/NÆRE

Et iscenesatt drap på familie/nære er planlagt, og kan skyldes de samme stressfaktorene som et ikke-iscenesatt drap av denne typen. Hovedforskjellen mellom de to drapskategoriene ser man på åstedet.

Definerende kjennetegn

Viktimologi. Viktimologien for et iscenesatt drap på familie/nære er den samme som ved et spontant drap av denne typen.

Åstedsindikatorer man ofte finner. Åstedet for et nøye planlagt mord på familie/nære reflekterer en kontrollert, organisert forbrytelse. Våpenet, fingeravtrykk, og annet bevismateriale er ofte fjernet, og liket er ofte ikke forsøkt skjult. Offerets eller forbryterens bosted er ofte involvert, men åsteder separat fra hjemmet kan også forekomme.

Iscenesettelse. Iscenesettelse forekommer ofte i slike planlagte mord. Dødsfallet kan være iscenesatt for å få det til å virke som en ulykke (f.eks. bilproblemer eller drukning). I andre tilfeller kan dødsfallet se ut til å være sekundært til andre former for kriminell aktivitet, slik som ran eller voldtekt. En forbryter som iscenesetter et voldtektsrelatert mord i hjemmet forlater sjelden offeret avledt; offeret vil nesten alltid være delvis påkledd. Dødsårsaken kan være iscenesatt til å se ut som et selvmord, f.eks. ved bruk av selvmordsbrev, våpener montert med tråd [rundt avtrekker e.l.], eller medikament/narkotikaoverdose. Naturlige dødsårsaker – langsom forgiftning eller overdose (insulin er et godt eksempel på overdoser som kan ligne på naturlig dødsårsak) – kan også være brukt som iscenesettelse.

Vanlige rettsmedisinske funn. De rettsmedisinske funnene ved et iscenesatt drap på familie/kjære er lignende som ved et spontant drap av samme type. Unntaket er tilfeller hvor forbryteren inntar rollen som et offer i forbrytelsen. Dersom den personen som anses som den største trusselen for en påstått inntrenger (som regel mannen i huset) ikke blir skadet, eller bare får lettere skader, mens den/de drepte anses som en mindre trussel for inntrengeren, burde etterforskerne mistenke at forbrytelsen kan være iscenesatt.

Implikasjoner for etterforskningen

I tillegg til implikasjonene som følger ved et spontant drap på familie /nære [se Douglas et al., 2006, s. 155 for detaljer], vil det kunne ha vært en endring i forbryterens atferd mot offeret i tiden før drapet. Ofte vil det ha vært en forbedring i forholdet dem i mellom, og denne tilsynelatende endringen vil ha blitt synlig demonstrert ovenfor andre. Intervjuer av nære venner eller familiemedlemmer etter at drapet er begått vil ofte avsløre at offeret hadde gitt uttrykk for bekymring eller frykt i forhold til egen sikkerhet, eller til og med en form for forvarsel. Offerets medisinske og psykiatriske historie blir viktige dersom etterforskeren mistenker at drapet har blitt iscenesatt for å se ut som et selvmord eller naturlig dødsfall.

(Oversatt fra Douglas et al., 2006, s. 159-160.)

Undersøkende psykologi/Investigative psychology (IP)

Denne tilnærmingen, som i stor grad er utviklet i England av David Canter, beskrives av sine utøvere som solid basert innen psykologien, og ta utgangspunkt i psykologisk forskning.

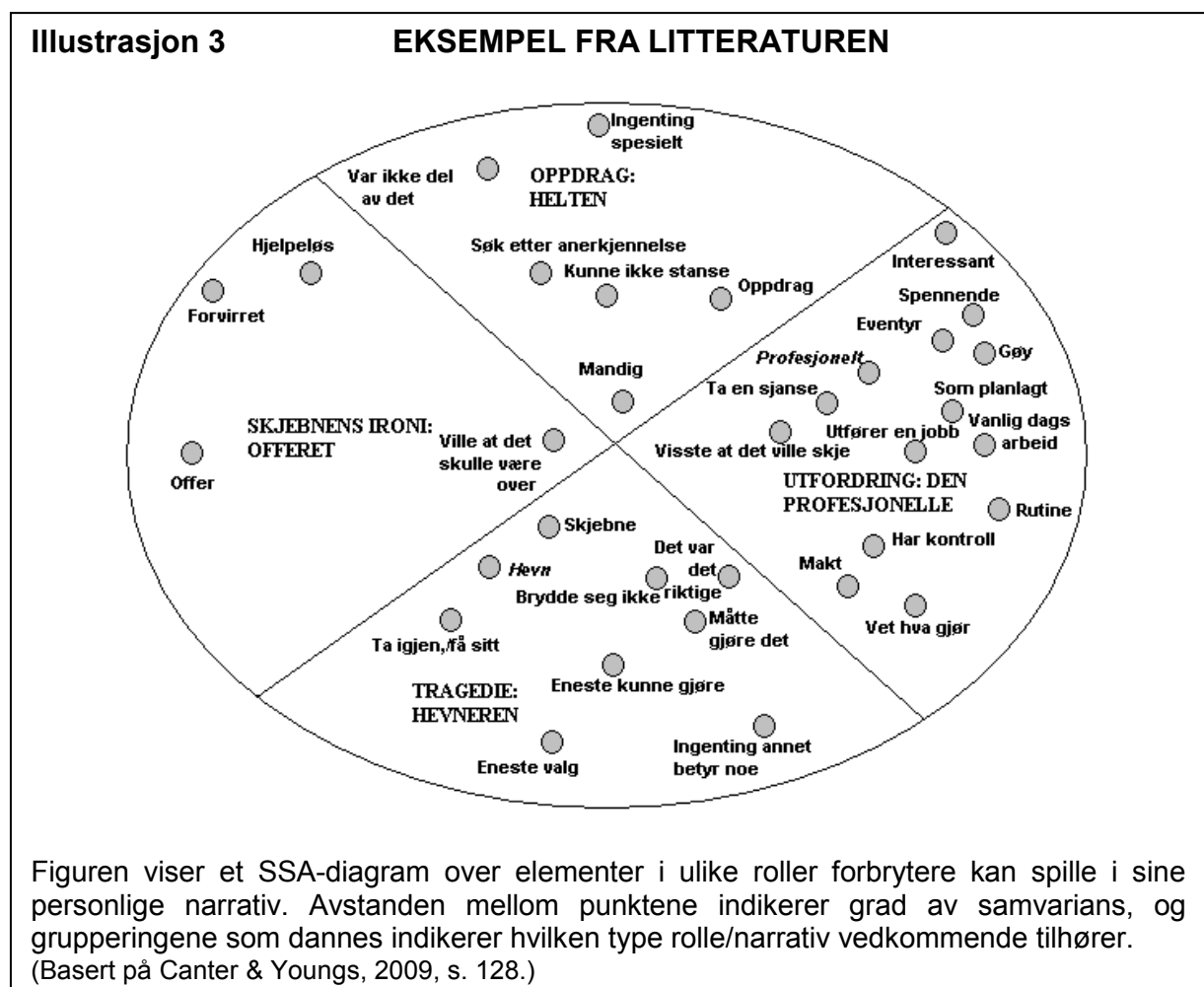
Canter & Youngs definerer IP som «det systematiske, vitenskapelige studiet av informasjon ved etterforskning, og hvordan denne innhentes, evalueres og anvendes; politiets handlinger og beslutninger, hvordan disse forbedres og støttes; og hvilke antagelser man kan gjøre seg om kriminell aktivitet, med fokus på å forbedre kriminal- og siviletterforskninger, samt rettslige prosesser.» (Canter & Youngs, 2009, s. 12, undertegnede oversettelse.) Retningen tar mål av seg til å være anvendelig innenfor alle områder som befatter seg med forståelse av kriminell atferd, både i forhold til politiarbeid og forskning. De gjør også et poeng ut av å fokusere på *alle* former for kriminell atferd, også de kategoriene som ikke nødvendigvis blir betraktet som del av politiets daglige arbeid. IP er mer akademisk av natur enn metodene beskrevet ovenfor, og ansees av mange derfor som en solid og anvendelig tilnærming til gjerningsmannsprofilering. Tilnærmingen tar da også uttalt avstand fra former for forbryterprofilering hvor personlig/erfaringsbasert tolkning og bedømmelse brukes til å forme antagelser, og mener slike tilnærminger fortjener all kritikken som har blitt rettet mot dem. For å unngå å havne i den samme fellen, legges det innen IP stor vekt på å benytte etablerte psykologiske prinsipper og en empirisk tilnærming i utforming og bedømmelse av profiler. (Canter, 2008.) Det poengteres også at en viktig del av slik kunnskap vil kunne oppnås gjennom å forbedre innhenting og effektiv anvendelse av informasjon som innhentes i forbindelse med etterforskninger. Målet for tilnærmingen er å utforme prinsipper og prosedyrer som vil kunne ha reell nytte i etterforskningsarbeid, og anvendes av politiet selv, heller enn å utdanne enkeltpersoner til «eksperter» innen området. (Canter & Youngs, 2009.)

Et viktig poeng innen IP er at forbryterens ikke-kriminelle atferd vil ligne hans/hennes kriminelle atferd i forhold til atferdsmønster, ettersom begge deler er et uttrykk for forbryterens personlighet og indre liv. Canter har bl.a. foreslått en tredelt modell for seriemord, basert på hvilken «rolle» offeret later til å spille for forbryteren. De tre kategoriene som nevnes er offeret som *objekt*, som *vessel (vehicle)*, og som *person*. Førstnevnte uttrykkes bl.a. gjennom trusler og andre forsøk på å kontrollere offeret, mens det i andre tilfeller kan være et vessel for forbryterens følelsesmessige behov, noe som ofte vil kunne medføre mye bruk av vold. Sees offeret som en person, kan man f.eks. se forsøk fra forbryterens side på å etablere et slags pseudoforhold til forbryteren. Slike «stiler» eller gjennomgangstemaer antas videre å ha sammenheng med bestemte trekk hos forbryteren som står bak. (Woodworth & Porter, 1999.) Canter mener videre at hvilken rolle offeret spiller for forbryteren forteller noe hvilken rolle han ser seg selv i. Samlet sett gjenspeiler disse to rollene forbryterens indre narrativ, eller på hvilken måte forbrytelsen passer inn i hans syn på sin egen livshistorie. Canter beskriver 4 kategorier av slike indre narrativer, som hver påvirker offerets og forbryterens rolle. For eksempel vil et offer som fungerer som objekt kunne indikere at forbryteren ser seg selv som en profesjonell, og det tilhørende narrative ta form av en utfordring (*adventure narrative*). Om offeret rolle er personlig, mener Canter at forbryteren ser seg selv som offeret, og at det tilhørende narrative beskriver en slags ”skjebnens ironi” (*irony narrative*). Ulike varianter av å se offeret som vessel, avgjør hvorvidt forbryteren ser seg selv som en helt på oppdrag (*quest narrative*), eller som en hevner for opplevd urett/tragedie (*tragedy narrative*). (Canter & Youngs, 2009.) (Se **Illustrasjon 3.**)

Innenfor IP finner vi også *statistisk profilering*, som har mye til felles med FBI's tilnærming (fokus på atferd under utførelsen av forbrytelsen, og dennes forhold til forbryterens personlighet), men som i større grad dokumenterer slike forhold empirisk og statistisk, og

legger langt mindre vekt på intuisjon og klinisk innsikt. Et eksempel på en metode som anvendes for å oppnå dette er smallest space analysis, eller SSA. Denne metoden kartlegger fasetter ved en forbrytelse og hvordan disse forholder seg til hverandre gjennom å tildele dem bestemte plasseringer i en matrise. Fasetter som ofte opptrer sammen i en forbrytelse vil ligge nært hverandre i matrisen, mens fasetter som sjelden eller aldri opptrer sammen vil ligge langt fra hverandre. Slik dannes et bilde av hvilke variabler som samvarierer. Dette kan være nyttig f.eks. ved sammenligning av saker for å se etter fellestrekk, som ved mistanke om at samme person(er) står bak flere forbrytelser. (Howitt, 2009.) (Se **Illustrasjon 3** for et eksempel.)

Selv beskriver Canter det som et mål at IP skal «dekke alle aspekter ved psykologi som er relevante til utførelsen av kriminal- eller sivile undersøkelser» (Canter & Young, i Carson & Bull, 2003, s. 175), og definerer dermed IP som mer enn profilering, nemlig en generell metode og en gren av psykologiens fagfelt.

Geografisk profilering

Geografisk profilering tar utgangspunkt i åstedet eller åstedene hvor en forbrytelse er begått, og eventuelt hvordan disse ligger i forhold til hverandre. Ut fra dette gis det antagelser om bl.a. forbryterens komfortsone (f.eks. bor han/hun i nærheten av åstedet, hvor trygg er han/hun i situasjonen), hvor mobil han/hun er (f.eks. eies eget fremkomstmiddel), og generell spatiell atferd. (Se **Illustrasjon 4** for en kort oversikt.) Geografisk profilering har både kvalitative og kvantitative komponenter, og kan i kombinasjon med en psykologisk profil gi et mer helhetlig bilde av gjerningsmannen. (Jackson & Bekerian, 1997.) For eksempel antas det at sannsynligheten for at en person skal utføre en kriminell handling synker jo lenger han/hun beveger seg bort fra sine daglige omgivelser, et fenomen som kalles for avstandsreduksjon/*distance decay*. (Norris, G., i Petherick, 2009.) I hvilken grad en geografisk tilnærming er anvendelig, avhenger av saken det gjelder og dens kvaliteter. En viktig person innenfor dette området er Kim Rossmo, som argumenterer sterkt for dets posisjon som en konkret underkategori/-disiplin innen profilering. Han har blant annet lansert et dataprogram, Rigel Profiler, som basert på feltets teorier skal kunne bidra til kriminaletterforskninger gjennom å fokusere ressurser mot bestemte steder, adresser og mistenkte. Rossmo advarer likevel selv om faktorer som må være til stede for at metoden skal være pålitelig, slik som at man bør vite om minst 5 åsteder knyttet til saken, og at disse skal være separate og uavhengige, samt at man bør legge størst vekt på de åstedene hvor forbryteren antas å ha gjort et valg mellom flere mulige lokaliseringer. Skal dette kravet

fylles, reduseres antallet saker hvor metoden kan anvendes betydelig. Dette, samt andre problemer med geografisk profilerings generelle anvendelighet og reliabilitet, har fått flere til å stille spørsmålstegn med hvorvidt metoden bør anvendes som et profileringsverktøy. Like fullt er metoden, og dataprogrammer basert på den, anvendt mange steder, og har vist varierende grad av suksess. (Petherick, i Petherick, 2009.)

Illustrasjon 4

EKSEMPEL FRA LITTERATUREN

Under følger en oversikt basert på Holmes & Holmes (2009) kapittel om geografisk profilering. Her ser vi, i grove trekk, hva slags informasjon man er på jakt etter ved en slik tilnærming, og eksempler på hvilken betydning denne informasjonen kan ha.

Elementer innen geografisk profilering

Distanse/avstand

- Hvor langt er "langt" å reise for gjerningsmannen? Gjenspeiles i atferd. Herunder finner vi også begrepet avstandsreduksjon (se forrige avsnitt).

Transportmetode

- Har gjerningsmannen sertifikat, eller fotgjenger/avhengig av offentlig transport?

Hvilke utgangspunkt, reisemål, og reiseruter som foretrekkes

- Hvilke veier og områder foretrekkes som reiserute? Påvirkes også av hvor vedkommende kommer fra, og hvor han skal.

Kunnskap om/bekjentskap med veier og motorveier

- Hvor kjent er gjerningsmannen på veiene han kjører? Mennesker er vanedyr, foretrekker det kjente.

Antall, og former for, hindringer

- Elver, jernbaner, grenser o.l. Hvilken betydning vil slike grenser kunne ha for utførelsen?

Alternative reiseruter

- Hvilke ruter, i tillegg til den foretrukne, finnes mellom avreisepunkt og reisemål?

Konkret/aktuell distanse

- Både opplevd og reell avstand er av betydning i fht. å forstå gjerningsmannens atferd.

Mentale kart

- Kognitive oversiktsbilder over våre omgivelser. Kan f.eks. inneholde:
  - o Hjemmets beliggenhet
  - o Våre venners hjems beliggenhet
  - o Arbeidsplass
  - o Områder som benyttes på fritiden (biljardhaller, barer, parker)
  - o Reiseruter (gater, jernbanelinjer, stier)
  - o Noduler – aktivitetssentra (veikryss, undergrunnsstasjoner, åpne offentlige områder)
  - o Landemerker – geografiske referansepunkter (fjell, tårn, store plakater)

Kriminelle og mobilitet

- Hva er årsaken til at gjerningsmannen har valgt det geografiske mønsteret han har?

Geografi og valg av ofre

- For eksempel, velges ofrene pga. stedet de befant seg på, eller velges åstedet pga. menneskene som befinner seg der? Kan indikere hvilken motivasjon som ligger bak.

(Basert på Holmes & Holmes (2009), s. 232-247.)

Atferdsmessig bevisanalyse/Behavioral Evidence Analysis (BEA)

BEA som metode ble utviklet som et resultat av bekymring for at profiler ble utformet på basis av informasjon som kunne være tvetydig, irrelevant eller direkte feil. Brent Turvey (2008) ønsket derfor å utforme en metode med større fokus på spesifisitet enn generaliserbarhet, og mente dette ville gi større sikkerhet i profilers prediksjoner..

Tilnærmingen tar mål av seg til å være en form for holistisk filosofi om kriminell etterforskning, heller enn å kun ha som funksjon å gi råd til etterforskerne. Det beskrives et tydelig skille mellom hva som bør være målsetningen bak slikt arbeid; å tenke behandlingsrettet er klinikernes jobb, mens profilerere skal ha et uttalt fokus på ting som bidrar til etterforskning og rettslige formål. Der klinikerne skal ha pasientens beste i mente, skal profilerere fokusere på det som er nyttig for rettssystemet. BEA benytter seg av det de kaller en ideo-deduktiv metode, hvor nomotetisk (gruppebasert/statistisk) informasjon benyttes i teoriutforming, men profilen utarbeides gjennom en deduktiv tilnærming til den konkrete saken som omtales, og ikke basert på hva som har vært tilfelle i lignende tilfeller tidligere. (Petherick & Turvey, 2008.) (For et eksempel på konklusjoner gitt i en rettsak basert på denne tilnærmingen, se **Illustrasjon 5**.)

BEA har to separate faser, hver med egne mål og prioriteringer, men med samme metode i bunn. I *etterforskningsfasen* analyseres mønsteret benyttet i kjente forbrytelser, men der forbryteren er ukjent. Her prioriteres det å evaluere bevisene, innsnevre antall mistenkte slik at man kan rette fokus mot de gjenværende, finne eventuelle koblinger mellom saker, vurdere om det er fare for eskalering i forbryterens (volds-)atferd, gi råd til etterforskerne, og passe på at etterforskningen ikke sporer av eller ledes i feil retning. Dette er den fasen innen profilering som ofte fanger størst medieinteresse. I *sakføringsfasen* er forbryteren antatt kjent, og bevisene evalueres med hensyn på skyldspørsmål, ansvarlighet, straff og anke, alt etter hvor

man er kommet i rettsprosessen. Her fokuserer man på å utvikle intervju- og avhørsstrategier, skaffe seg innsikt i forbryterens motivasjoner, grad av planlegging o.l., og å evaluere hvorvidt forslått koblede saker faktisk er utført av samme forbryter.

BEA opererer etter flere uttalte prinsipper: Prinsippet om *unikhet* (alle utsettes for ulike påvirkninger, og det finnes dermed ikke to identiske individer), om *separatheit* (forbryterens assosiasjoner er separate fra profilererens egne, og må derfor ikke antas å være tilsvarende), om *atferdsdynamikk* (forbrytelsesrelatert atferd er ikke statisk, men kan påvirkes av omgivelsene), om *atferdsmotivasjon* (all atferd har et opphav/underliggende årsaker), om *multiple årsaker til atferd* (enkeltatferder kan ha multiple årsaker), om *motivasjonell dynamikk* (ulike motiver kan ligge bak enkeltpersoners handlinger; det er ikke kun en hovedmotivasjon som styrer), om *atferdsvariabilitet* (ulike forbrytere kan utføre like handlinger, men av ulik årsak), om *tilfeldige konsekvenser* (ikke alt som skjer som følge av en atferd trenger å være planlagt), om *minners potensielle upålitelighet* (ulike årsaker til at vitners uttalelser ofte er upålitelige), og om *reliabilitet* (resultatet av en undersøkelse er aldri mer pålitelig enn bevisene og resonneringen som ligger til grunn). Disse prinsippene beskrives som hentet fra atferdsrettede og biologiske vitenskapsfelt, og utgjør et fundament av sannheter og antagelser som retningen er bygget på. For nærmere informasjon og mer detaljert gjennomgang av BEA og dens metoder, se Petherick & Turvey, 2008.

Illustrasjon 5

EKSEMPEL FRA LITTERATUREN

Det følgende er konklusjoner som ble gitt til forsvaret fra Brent Turvey, i rettsaken mot Peter Kupaza i 2000. Kupaza sto tiltalt for mordet på Mwivano Kupaza, hans søskenbarn. Konklusjonene danner grunnlaget for ekspertuttalelsen som til slutt ble presentert for retten og juryen.

”Etter denne saksgranskers mening, er hjemmet til Peter Kupaza, adresse 1118 Pleasant View, leilighet 107, Madison, WI, ikke åstedet for lemlestelsen av sakens offer. Denne meningen er basert på vurderingen av de følgende elementene:

1. Fraværet av signifikante flekker og/eller mønster av blodsøl i boligen, noe som ville vært forventet å finne på åstedet, basert på graden av manuell lemlestelse og fjerning av hud som er påvist i denne saken (f.eks. under tepper, under fliser, bak gulvlister, osv.) Det er viktig å merke seg at en enkelt, liten blodflekk ble funnet i badeværelset, på kanten av en gulvlist bare noen cm fra det flislagte gulvet. Dette stemmer i høy grad overens med tilfeldig overføring fra et kutt relatert til barbering av fot-/ankelområdet, så vel som andre scenarioer med skade som følge av uhell.
2. Mangelen på bevismaterieell relatert til menneskelig vev eller kroppsvæsker assosiert med offerets parterte ledd, slik som fettvev, hud, og leddvæske. Hvilke som helst av disse ville til en viss grad være forventet å finne på åstedet, basert på formen for, og graden av, partering og fjerning av hud som har forekommet i denne saken (for eksempel under tepper, under fliser, bak gulvlister, osv.).
3. Mangelen på bevis av typen nevnt i element 1 og 2 funnet i Peter Kupazas fremkomstmiddel, en 1997 sølvgrå Nissan Altima.
4. Fibre/tråder assosiert med en duffelbag som ble brukt til å kvitte seg med offerets lik er utelukket fra å kunne komme fra ovennevnte bolig eller fremkomstmiddel. Dette støtter koblingen mellom offerets nakne, avdøde kropp og et annet åsted.

Etter denne saksgranskers mening, inneholder denne forbrytelsen en rekke komponenter som, samlet sett, kan brukes som støtte for tolkningen som tilsier en seksuell motivasjon. Det bør nevnes at ingen av disse komponentene ville vært like overbevisende i denne retning dersom de ble sett separat. Kombinasjonen av dem peker likevel i retning av at det er en sterk mulighet for at forbrytelsen hadde et seksuelt aspekt ved seg. Denne meningen er basert på vurderingen av de følgende elementene:

1. Offerets kropp ble funnet naken, noe som ikke i sin helhet kan forklares gjennom muligheten for at fjerningen av offerets klær var en del av forhåndsregler som ble tatt.
2. Offerets kropp viser ingen tegn på skade som skyldes vold før døden inntraff. I tillegg er det en signifikant mangel på det man refererer til som ”overkill” (for eksempel gjentatte slag mot ansiktet, knusende skader mot hodet, gjentatte knivstikk, osv.), noe som ville ha indikert sinne hos gjerningsmannen og/eller en voldelig konfrontasjon.
3. Gjerningsmannen/-mennene tilbrakte overdrevent lang tid med offerets kropp i tiden etter at døden inntraff (post mortem). Mer spesifikt er det bevis for at det ble gitt grundig oppmerksomhet til å på kyndig vis separere offerets ledd med et skarpt instrument, og å fjerne huden på offerets lår med et skarpt instrument. Det er viktig å merke seg at den nøye utførte parteringen av offeret ikke i sin helhet kan forklares av muligheten av at dette ble gjort som en forhåndsregel, for å hindre at offeret kunne identifiseres. Dette fordi en så tidkrevende handling involverer økt risiko for gjerningsmannen ifht. å bli oppdaget, samt den manglende interessen for å fjerne eller tilintetgjøre offerets hender, fingre og tenner.
4. Offerets føtter ble ikke funnet. Føtter er kroppsdeler som ofte og lett kan bli objekt for en fetisj. Mesteparten av offerets parterte kropp ble funnet som følge av et søk rettet mot det samme generelle området. Med dette som utgangspunkt, og i tråd med formen for handlinger post mortem i denne saken, er det etter min mening et påfallende element at føttene mangler.

(forts. neste side)

(Oversatt fra Turvey 2008, s. 564-565.)

(forts. fra forrige side)

Det er viktig å merke seg på dette punktet at på tross av den typiske varigheten av sæd- og hårbevis man kan finne vaginalt og analt etter seksuell aktivitet (inkludert voldtekt), og den anslåtte perioden hvor det antas at døden inntraff, ble det ikke utført en undersøkelse for å avdekke seksuelle overgrep i denne saken. Det er også viktig å notere seg at på tross av den grundige medikamenttestingen/toksikologien som ble utført under obduksjonen, og på tross av alkohol nivået i offerets blod (offeret var ikke kjent som en som drakk), later det ikke til å ha blitt utført noen toksikologisk undersøkelse med henblikk på forgiftning. Undertegnede saksgransker kan ikke forklare hvorfor ingen av disse testene ble utført under obduksjonen, ettersom de anses som viktige steg i forhold til å rekonstruere hvordan offeret døde.

Det er denne saksgranskers mening at bevisene i denne saken peker mot en gjerningsmann med medisinsk kunnskap. Denne meningen baseres på vurderingen av de følgende elementene:

1. Offeret ble ikke partert ved bruk av vanlig assosierte parteringsinstrumenter som øks, kniv eller machete brukt mot områder bestående av bein (slik som en slakter kunne gjort).
2. Det finnes ikke beviser for at det ble brukt et sageinstrument, slik som baufil, båndsgag, sirkelsag eller radialsag.
3. Det finnes beviser for at gjerningsmannen/-mennene separerte offerets hode, armer, bein og føtter fra deres respektive ledd med den største nøye, formål, og omhu, ved bruk av et svært skarpt skjæreinstrument, ikke ulikt en skalpell.

Basert på disse fakta, tiden som det ville tatt, og de betydelige emosjonelle krav det ville stille å utføre denne forbrytelsen, er det denne saksgranskerens vurdering at gjerningsmannen/-mennene som står bak trolig har erfaring med å utføre nettopp denne formen for partering, mest sannsynlig på et annet menneskeoffer.

(Oversatt fra Turvey 2008, s. 564-565.)

Induktiv vs. deduktiv innfallsvinkel

Dette skillet er et som ofte brukes i litteraturen om gjerningsmannsprofilering, men ulike forfattere har hatt en tendens til å definere begrepene ulikt. Holmes & Holmes skriver at induktiv etterforskningsmetode tar utgangspunkt i det som like forbrytelser, utført av ulike forbrytere, har felles, og benytter dette til å si noe om likheter slike forbrytere trolig deler, for eksempel i forhold til personlighet. Ved bruk av deduktiv metode, på sin side, bruker man i følge dem all tilgjengelig informasjon om en spesifikk forbrytelse/en forbryter til å danne seg et mest mulig detaljert «bilde» av personen som står bak. (Holmes & Holmes, 2009.)

Deduktiv metode tar dermed i deres beskrivelse en mer individuell tilnærming til hver enkelt sak, noe som tar høyde for unike aspekter og det som skiller den fra andre saker. Samtidig mener de at man gjennom induktive metoder får tilgang til informasjon som senere vil kunne være til hjelp i deduktivt arbeid. Andre har på sin side brukt hvorvidt resonneringen er

erfaringsbasert eller ei som kriterium for å skille induksjon og deduksjon fra hverandre.

(Petherick, 2009.)

Petherick (2009) mener det er alt for stor uenighet om hva induktiv og deduktiv tilnærming til profilering faktisk betyr, og ikke minst forskjellen på dem, og vier mye tid til denne debatten i sin utgivelse. Her tas det utgangspunkt i logikken og dens begreper, og hvordan denne kan kombineres med metoder innen gjerningsmannsprofilering. *Induktiv* argumentasjon beskrives som et argument hvor den gitte konklusjonen sannsynliggjøres av de beskrevne premissene. Slik resonnering tar utgangspunkt i statistikk og korrelasjoner, og gir dermed svar i form av sannsynligheter, som kan være sterke eller svake. Styrken av påstanden/prediksjonen avhenger dermed av styrken/påliteligheten til premissene som ligger bak. For at noe skal være en ekte *deduksjon*, derimot, må det i følge Petherick følge av argumentasjonen at dersom premissene som konklusjonen er basert på er korrekte, MÅ nødvendigvis konklusjonen også være korrekt. Også her blir det altså viktig å gjøre rede for og kontrollere validiteten av premissene man tar utgangspunkt i, men her er det et krav at disse premissene må være absolutt sanne. Premissene baseres dermed ikke på statistiske fakta, men på håndfaste beviser fra åstedet (eks. sæd funnet på offeret, som stammer fra overgriperen = mannlig overgriper). Ut i fra dette kan man dedusere seg frem til detaljer om forbryterens kjennskap til åstedet, til offeret, til metoder/materiale, og til kriminalitet/evner, erfaring og kunnskaper innenfor dette feltet. Nye fakta og beviser som dukker opp underveis i etterforskningen skal konstant veies opp mot det som alt er kjent, slik at falsifisering av hypoteser kan utføres og registreres der dette er nødvendig. (Petherick, 2009.)

Induktiv og deduktiv profileringstilnærming kan dermed sies å ligge langs samme kontinuum, men å være ulike i hvor sterk kobling det er mellom premissene og antagelsene; fra

sannsynlig til *nødvendig*. I tillegg beskrives såkalt adduktiv resonnering, hvor man danner seg en konklusjon uten full oversikt over relevante fakta, for så å kun lete etter bekreftelser på at denne er korrekt. Slik resonnering beskrives som en vanlig fallgruve innen induktiv profilering, og som noe som best kan unngås ved å holde seg til en streng vitenskapelig metode, i.e. deduktiv metode.

FBI's metoder, for eksempel, blir på denne måten å betrakte som induktive, noe Petherick også mener gjør at noe av kritikken mot dem faller på steingrunn, ettersom slik kritikk ofte stiller samme krav som til deduktive metoder. (Petherick, 2009.) Woodworth & Porter argumenterer i sin artikkel fra 1999 for at den mest fruktbare tilnærmingen til gjerningsmannsprofilering vil være å kombinere FBI's metoder med empiri fra IP (investigative psychology, se s. 8), men som så mange andre artikler og utgivelser, roter de med begrepene. FBI's tilnærming beskrives her som deduktiv, og IP som induktiv, mens – som vi tidligere har sett – begge disse metodene faktisk er induktive av natur, i at de forsøker å si noe om en konkret forbrytelse på bakgrunn av kunnskap om andre forbrytelser, heller enn å kun ta utgangspunkt i den gjeldende sakens beviser. Jeg antar at forfatterne har brukt ordene i betydning hhv. bottom-up og top-down syn på forbrytelsene, heller enn i tråd med Petherick (2009) og Turveys (2008) forklaring av begrepene.

Vi ser altså at gjerningsmannsprofilering er et heterogent fagfelt, med mange ulike meninger om både hva som kan sies om ulike forbrytere, og på hvilket grunnlag. Felles er likevel at uansett hvilken tilnærming man benytter seg av, vil man behøve en viss mengde informasjon om hver bestemt sak for å kunne utarbeide en tilhørende gjerningsmannsprofil. I den neste delen skal vi se nærmere på hva slags informasjon dette omfatter.

Bakgrunnsinformasjon ved profildannelse

Offeranalyse (viktimologi)

Ved å gjennomgå forhistorien og så mye som mulig av det man vet om offeret for en forbrytelse, kan man få innsikt i hvorfor nettopp denne personen ble valgt ut, dersom forbryteren antas å være selektiv i valg av offer. Som Canter (2008) skriver, er ikke ofre noe mer tilfeldig fordelt i den generelle befolkningen enn kriminelle er. Videre kan en slik gjennomgang gi informasjon om hvorvidt offeret og forbryteren kjente hverandre eller hatt kontakt i forkant av forbrytelsen, og slik bidra til å snevre inn mulige gjerningsmenn. Om det dreier seg om andre lovbrudd enn mord, kan offerets informasjon om hvordan forbryteren oppførte seg, kommuniserte o.l. gi viktig informasjon i forhold til bl.a. forbryterens personkarakteristikk og motivasjon for å begå lovbruddet. (Douglas et al., 2006.) Et viktig poeng herunder er at den største prediktoren for å bli offer for en forbrytelse, er å ha vært offer for det tidligere, et fenomen kalt gjentatt viktimisering. Dette gjelder innenfor hver form for forbrytelse, slik at å ha vært offer for innbrudd øker faren for å oppleve innbrudd igjen, men ikke for f.eks. overfall. Mord er den eneste formen for kriminalitet der å bli offer én gang ikke øker faren for at det skal skje igjen... (Ainsworth, 2000.) Å gi en nærmere redegjørelse for viktimologiske teorier vil ligge utenfor denne oppgavens rammer, men det er like fullt et viktig punkt å ha med i forhold til å forstå hvilken informasjon gjerningsmannsprofiler er basert på.

Åstedsanalyse

Et åsted kan som kjent gi svært mye informasjon om et lovbrudd og den som står bak det, om man vet hva man skal se etter og hvordan enkelte aspekter kan fortolkes. Hvor mange åsted det dreier seg om, kan variere; en organisert morder vil kunne kidnappe offeret fra et sted,

drepe ham/henne et annet sted, og dumpe liket et tredje sted, noe som vil gi 3 separate åsteder. (Forholdet mellom disse vil også kunne gi informasjon; se *Geografisk profilering*, side 11.) I andre tilfeller skjer derimot hele forbrytelsen på ett og samme åsted. Videre ser man på selve stedet som ble valgt av forbryteren; virker det tilfeldig eller planlagt? Hva kjennetegner omgivelsene? osv. Tidspunkt på døgnet for forbrytelsen er også relevant, og tegn som indikerer hvorvidt forbryteren oppholdt seg lenge på åstedet etter at hendelsen var begått. Sistnevnte kan gi en indikator på hvor trygg han/hun føler seg på dette stedet, noe som har implikasjoner for antatt bosted (nærområde eller ikke?) og hvor kjent forbryteren er i området. Ved tegn på flere forbrytere, bør dette også så klart noteres.

Videre ser man på det generelle inntrykket som åstedet gir. Er det kaotisk og fullt av fysisk bevismateriale, kan man tenke i retning av en mer disorganisert forbryter (etter FBIs klassifisering), mens et kontrollert område med lite eller ingen fysiske spor peker i retning mot en mer kontrollert, organisert forbrytelse, som kan ha vært planlagt i større grad. (Holmes & Holmes, 2009.) Det samme gjelder (i voldsforbrytelser, ildspåsettelse o.l.) om våpenet/materialet som ble anvendt ble valgt fordi det allerede befant seg på åstedet (spontant), eller brakt til – og evt. tatt med fra – åstedet av forbryteren (mer planlagt). Man ser videre på om forbryteren har tatt noe fra åstedet, eller lagt igjen noe, og i så fall hva. Dette kan gi informasjon som kan brukes til å knytte saken mot eventuelle andre lovbrudd. To viktige begreper å merke seg når man skal se etter fellestrekk mellom forbrytelser, er *modus operandi (M.O.)* og *personering/signatur*. En forbryters M.O. referer til måten forbrytelsen utføres på; hvordan de ulike stegene som må til for å lykkes i å utføre lovbruddet konkret utføres. Denne vil kunne endre seg ettersom en serieforbryter lærer av sine feil, og utvikler nye og mer effektive måter å nå målet sitt på. Et eksempel på dette kan være en voldtektsmann som til å begynne med nærmer seg ofrene sine gradvis, men etterhvert går over

til brå overfall for å minske motstand, fare for at offeret kommer seg unna, etc. En eventuell personering, derimot, er ikke så tilgjengelig for forandring. Dette representerer et element som ikke er *nødvendig* for å utføre selve forbrytelsen, men som har betydning for forbryteren selv, og utføres for å oppnå tilfredsstillelsen som søkes. Eksempler på dette kan vises i type dialog med offeret (f.eks. å be offeret om å si bestemte ting til ham/henne), måten offeret posisjoneres i etterkant, eventuell post mortem atferd, osv. Når denne atferden gjentas fra lovbrudd til lovbrudd, kalles det en signatur. En annen form for personering er å forsøke å «ta tilbake» handlingen (*undoing*). Dette kan være tegn på anger, og kommer til uttrykk f.eks. gjennom at et knivstykke offer vaskes og legges i sengen, slik at det ser ut som om vedkommende sover, heller enn er død. (Douglas et al., 2006.)

Hvordan et eventuelt lik blir funnet er en viktig detalj i åstedsanalysen, både i form av posisjonering, og hvorvidt det er forsøkt skjult, eller om forbryteren later til å ha ønsket at det skulle bli funnet. Blant de andre tingene man kan se etter er hvorvidt offeret ble bundet, om det er tegn på motstand, eller om han/hun ble overfalt så raskt og brutalt at det ikke var tid til å reagere, mulighet for vitner, osv. I enkelte tilfeller kan man også se indikasjoner på at åstedet har blitt organisert for å gi et bestemt inntrykk, som ikke stemmer med indikasjoner man finner for øvrig. (Et fenomen kjent som "staging"/iscenesetting.) Dette kan være gjort av forbryteren for å skjule det egentlige motivet eller hendelsesforløpet, av pårørende for å dekke over eventuelle skamfulle elementer, eller annet. Det er uansett en viktig detalj å få med seg i totalvurderingen, ikke minst for å unngå at etterforskningen ledes i feil retning.

Konkrete fysiske funn er så klart også av uvurderlig verdi, og kan gi mye informasjon som kan ha betydning for fortolkningen av åstedet for øvrig. Man ser blant annet på hva som var dødsårsaken ved et mord, hvilken grad av øvrig skade som finnes på offeret, og spor etter

seksuelle overgrep, informasjon som ofte fås gjennom en eventuell obduksjonsrapport. I tillegg gir åstedsanalyse mulighet for å finne spor som DNA, fibre, fingeravtrykk, fotspor og lignende. (Douglas et al., 2006.)

Dette er kun en kort oversikt over former for bakgrunnsinformasjon, og i hvilken grad de ulike elementene vektlegges vil avhenge av hva som er tilgjengelig, hvilken form for kriminalitet det er snakk om, osv. Men kan en profil formes ut fra slik bakgrunnsinformasjon ved alle former for kriminalitet, eller bare noen utvalgte? Og i så fall, hvilke? Det er dette vi skal se på i neste del.

Hvilke forbrytelser egner seg for profilering?

I en av sine tekster om IP, skriver Canter & Youngs (2009) at feltet i tillegg til å produsere profiler skal danne et rammeverk for å integrere ulike aspekter av psykologi i politiets arbeid, med fokus på hele spekteret av forbryteres atferd. Målet med dette er å bidra til både konkrete etterforskninger, og til håndtering, prediksjon og analyser av kriminell atferd. De skriver at feltet i tillegg til å dekke kriminell atferd som etterforskes av politiet, også vil ha nytteverdi på områder hvor etterforskning er ønskelig, men ikke nødvendigvis utføres av politiet selv. Eksempler som gis på dette er forsikringsvindel, skattesnusk, smugling, og terrorisme. Samlet sett argumenterer de altså for at IP har viktige bidrag å komme med i forhold til alle former for kriminell atferd, ikke bare de som tradisjonelt sett assosieres med utforming av profiler. Etersom en viktig målsetting både innen IP og profilutarbeidelse generelt er nettopp å bistå i etterforskningen, tas dette argumentet med her, selv om Canter & Youngs (2009) ikke sier noe i denne sammenheng om hvorvidt alle disse forbrytelsene vil være like tilgjengelige for konkret profilering.

Tekster hvor fokuset er rettet spesifikt mot utarbeiding av profiler, har hatt en tendens til å i større grad snevre inn hvilke forbrytelser som er relevante. Douglas et al. (2006) deler i sin Crime Classification Manual forbrytelser og deres implikasjoner i forhold til profilering inn i grupper, som igjen har undergrupper basert på grad av spesifisitet. Hovedinndelingene herunder er mord, ildspåsettelse/bombing, voldtekt og seksuelle overgrep, lovbrudd som ikke innebærer tap av liv, og datakriminalitet. Fellesnevneren for profilerbare lovbrudd kan altså – etter deres definisjon - kort sies å være at de er av *interpersonlig voldelig* natur, og/eller utføres *gjentatte ganger* av *samme lovbryster* over tid. Holmes & Holmes (2009) mener at gjerningsmannsprofilering er mest anvendelig i saker hvor man ut fra åstedet/åstedene finner

et gjentakende mønster, og/eller et uttrykk for hvilken fantasi/tankegang som ligger bak måten lovbruddet er utført på (som f.eks. modus operandi og personering/signatur). De nevner sadistiske seksualovergrep, seksualdrap, post mortem misbruk og nedverdigelse, ildspåsettelse uten åpenbart motiv, lyst- og lemlestelsesmord, voldtekt, okkulte og ritualistiske forbrytelser, overgrep på mindreårige (inkludert pedofili), bankran, og anonym obscen kommunikasjon, som saker hvor profilering ofte kan gi et nyttig bidrag til etterforskningen.

Alvorlige voldsforbrytelser

Voldelige forbrytelser utgjør ikke den største delen av lovbrudd som begås, men er klart den kategorien som oppleves mest truende for et samfunn som helhet. Motivasjonen bak voldelige handlinger varierer, og er trolig på ett nivå like unik som personene som begår dem, men visse fellestrekk finnes, og det er disse man er på jakt etter å kartlegge innen gjerningsmannsprofileringens fagfelt. For å definere hva slags forbrytelser det er snakk om, gis det her en kort oversikt over hovedkategoriene. Forfølgelse/stalking er i sin reneste definisjon ikke en voldshandling, men tas med fordi den går utover individets frihet og trygghetsopplevelse, og fordi den er en kategori hvor gjerningsmannsprofilering har blitt indikert som både nyttig og anvendelig, i hvert fall i USA. I Norge har vi et ganske svakt lovverk mot slik forfølgelse, og saken havner gjerne ikke i retten før atferden eskalerer til lovbrudd som innbrudd, vold, e.l. Det som kan være relevant lovmateriale ifht. stalking på det nåværende tidspunkt, finner vi i Straffelovens kap. 24 – *Vern av den personlige frihet og fred*. Dette gjelder særlig **§263 Trusler**, **§264 Grove trusler**, **§266 Hensynsløs atferd**, **§267 Krenkelse av privatlivets fred**, og **§268 Uberettiget adgang eller opphold** (disse paragrafene er for øyeblikket oppført som ”Ikke i kraft, tilføyd ved lov 19.juni 2009 nr. 74”). (lovdata.no, 11.05.2010.) Justisminister Knut Storberget uttalte i et intervju med NRKs program ”Puls”

10.05.2010 (nrk.no) at det arbeides med å utforme lovverk som åpner for å se atferden ved stalking samlet, heller enn å anmelde hver enkelt bestanddel, noe som vil gi bedre kår for utmåling av straff etter alvorlighetsgrad. Han mener et slik lovforslag vil komme i løpet av 2011, og sier at det er for tidlig å uttale seg om strafferammene, men at de vil bli strengere enn bøter. Stalking er altså på flere måter en interessant kategori å ta med i betraktningen av voldelige atferder, både som separat atferd og eventuelt som et forstadium til noe mer seriøst.

Mord/seriemord

Mord kan defineres som å, uten lovbelegg (gjelder f.eks. i USA hvor dødsstraff fortsatt praktiseres i enkelte stater), med viten og vilje begå handlinger som frarøver en annen person livet. I norsk lovverk heter det at «Den, som forvolder en andens Død, eller som medvirker dertil, straffes for Drab med Fængsel i mindst 6 Aar. Har den skyldige handlet med Overlæg, eller har han forøvet Drabet for at lette eller skjule en anden Forbrydelse eller unddrage sig Straffen for en saadan, kan Fængsel inntil 21 år anvendes. Det samme gjælder i Gjentagelsestilfælde samt, hvor forøvrigt særdeles skjærpene Omstændigheder foreligger.» (Straffelovens §233; lovdata.no, 05.01.2010)

Andre rettslige kategorier som f.eks. *uaktsomt drap* (Straffelovens §239; lovdata.no, 05.01.2010) faller utenfor omfanget av denne teksten.

Når en person dreper flere ofre, avhenger definisjonen dette gis som regel av måten det foregår på. Om 3 eller flere mennesker blir drept, på ett tidspunkt, og på ett åsted, kalles dette *massemord*. Det amerikanske begrepet *spree murder* (kan oversettes til *drapsraptus*) benyttes dersom noen dreper tre eller flere mennesker, men på ulike åsteder, og uten at det forekommer noen latensperiode (fra eng. *cooling off period*, periode mellom to mord hvor gjerningsmannen vender tilbake til sitt vanlige dagligliv) mellom drapene. *Seriemord* brukes

om drap på tre eller flere personer som foregår over tid, og hvor det forekommer en latensperiode hos morderen mellom drapene. (Holmes & Holmes, 1998; Douglas et al., 2006.) Turvey (2008) definerer på sin side «seriemord» noe enklere, som alle tilfeller hvor en person begår to eller flere tilfeller av morderisk atferd med døden til følge.

Ildspåsettelse [inkluderer også bomber]

Ildspåsettelse er å, med overlegg, starte en brann med det å forårsake skade som mål. Brannen kan være målet i seg selv, eller det kan være et forsøk på å skjule en annen forbrytelse, f.eks. forsikringssvindler eller mord, for å nevne noe. Utplussing av bomber, samt bombetrusler, skjer ofte mot offentlige bygninger, og kan ha som mål å ramme en bestemt bygning, eller tilfeldige åsteder for å skape frykt i den generelle befolkningen. Serieildspåsettelse og seriebombing brukes om tilfeller hvor gjerningsmannen begår disse forbrytelsene gjentatte ganger. (Douglas et al., 2006; Turvey, 2008.)

Voldtekt/seksuelt overfall

Denne kategorien omfatter lovbrudd som involverer at offeret/ofrene tvinges eller presses til å delta i seksuelle aktiviteter, med eller uten bruk av fysisk vold. Ofre for slik vold kan kategoriseres grovt sett som *voksne* (over 18, og psykisk i stand til å ta egne avgjørelser i følge loven), *ungdom* (13-17 år gamle, har som regel nådd puberteten, men myndighetsalder varierer etter land og område), *barn* (12 år eller yngre, prepubertale, ansett som mindreårige/umyndige og omtrent universelt lovmessig beskyttet mot seksuelle tilnærmelser), og *eldre* (som regel definert som 60 år eller eldre). Barnepornografi og -sexringer (f.eks. på internett) havner også under denne kategorien. Gjentatte overfall beskrives som serievoldtekt eller serieoverfall. (Douglas et al., 2006.)

Ran, trusler og lignende lovbrudd som ikke medfører tap av menneskeliv

Herunder finner vi kategorier som trusler og obscøn kommunikasjon, forfølgelse/«stalking», ran, innbrudd, overfall, og ikke-seksuelt overfall/-misbruk. (Douglas et al., 2006.)

De ovennevnte forbrytelseskategoriene utgjør samlet sett en stor, opplevd og/eller ekte, trussel for folk flest, noe som sees både i måten slike forbrytelser dekkes i media, og gjennom ulike menneskers selvopplevde oppfatning av risiko for å bli offer for dem. Det er ikke til å stikke under en stol at målet med gjerningsmannsprofilering, i likhet med kriminaletterforskning og rettslige foretak generelt, er å redusere mengden kriminalitet og gjøre samfunnet tryggere, og voldelige forbrytelser og deres utøvere blir dermed en naturlig prioritering innenfor feltet.

Derfor er det kanskje ikke så rart at man, på bevisst og ubevisst nivå, leter etter noe *konkret* å sette fingeren på, noe som skiller (volds-)forbrytere fra alle andre, slik at man kan identifisere dem og hindre dem i å utføre slike handlinger! Dette ville så klart også vært en stor fordel i forhold til å skape et tryggere rettssystem hvor kun de skyldige risikerer straff, for ikke å snakke om å skape et synlig, håndfast skille mellom «oss» og «dem». Man vil jo gjerne tro at onde handlinger kun utføres av onde mennesker, og slik skape fornuft av verden, og bidra til økt trygghetsfølelse. Dessverre er det ikke alltid slik, og det har heller ikke vist seg enkelt å finne noe slikt konkret skille mellom forbrytere og ikke-forbrytere. Samspillet mellom miljø, person, og øvrige faktorer er nok for komplisert til at dette lar seg gjøre. Men det betyr ikke at det ikke gjøres forsøk på å gjennomskue disse faktorene og deres samspill! Nettopp det at slike faktorer eksisterer, er selve grunnlaget for at gjerningsmannsprofilering i det hele tatt skal være mulig, og de ulike tilnærmingene til feltet må sees i lys av de funnene som faktisk eksisterer. Vi skal derfor i neste del se på noen av teoriene som har blitt lansert om menneskelig atferd generelt, og forbrytersk/voldelig atferd spesielt, innen felter som ikke i utgangspunktet befatter seg med profilering.

«Hva kjennetegner en person som begår voldelig kriminalitet?»

Personlighetstrekk

Hans Eysenck var tidlig ute innen dette området, med sin teori om at høy ekstraversjon og nevrotisisme (basert på hans personlighetsskalaer ekstraversjon-introversjon og nevrotisisme-stabilitet) gjorde det mer sannsynlig at en person ville få en kriminell løpebane. (Ainsworth, 2001.) Også etter hans tid har det vært flere teorier innen personlighetspsykologien, uten at det ville være innenfor rammen av denne oppgaven å gi noen full oversikt over alle her, men noen kan nevnes. Gottfredson & Hirschi (1990) fokuserer i sin bok om kriminalitet på lav selvkontroll, og de ulike måtene dette kan manifestere seg som kriminell atferd på. Palermo & Kocsis (2005) diskuterer i sin bok flere personlighetsattributter, -trekk, og former for psykopatologi som antas assosiert med bestemte forbrytere/voldshandlinger, og slik kan være relevante i forhold til profildannelse. De sammenligner en etterforskers undersøkelse av et åsted med en leges undersøkelse av en pasient; begge sier noe om den underliggende patologien, og kan slik bidra til å løse «saken». De nevner egosentrisitet, impulsivitet, opplevd frustrasjon, narsissisme, tvangspregethet, paranoia, sadisme, aggressivitet og ambivalens som de mest fremtredende trekkene blant voldelige forbrytere, og går videre til å ta for seg de ulike personlighetsforstyrrelsene, samt de psykotiske lidelsene, og deres forhold til og sammenheng med voldskriminalitet. Psykopatiske trekk spiller, som ellers i litteraturen om vold og kriminalitet, en viktig rolle også her. Sammensetningen av følelsesmessige, mellommenneskelige, og atferdsmessige karakteristika som man finner ved psykopati, gjør at dette er personer som man kan anta har lettere for å ty til kriminalitet for å oppnå det de ønsker. Dette omfatter trekk som egosentrisitet, impulsivitet, uansvarlighet, manglende empati, anger og skyldfølelse, m.m. Psykopatibegrepet er også viktig i forhold til risikovurdering og residivforskning (se eget punkt under *Alternativer/beslektede*

områder/supplerende felter), da en slik personlighetsforstyrrelse medfører en mye større fare for tilbakefall til kriminell atferd etter endt soning. (Rosenqvist & Rasmussen, 2004).

Sosial læringsteori

Med utgangspunkt i denne teorien tenker man seg at atferd slett ikke bare skyldes arv og miljø, som er den typiske debatten, men i stor grad de opplevelser man lærer av i en sosial kontekst, gjennom for eksempel modellering og etterligning av personer man møter i dagliglivet, og at man fortsetter med atferd som man opplever at belønnes av omgivelsene. (Som i alle andre teorier finnes det også her mer spesifikke teorier, tilnærminger og undergrupper, men av hensyn til oppgavens avgrensning gis det her bare en kort oppsummering.) Dette er tankegang vi kjenner fra teoretikere som f.eks. Albert Bandura, og som har blitt videreutviklet av flere teoretikere til å mer spesifikt omhandle kriminell atferd. (Ainsworth, 2001.) Denne tilnærmingen har hatt stor innflytelse innen psykologien generelt, og også innen gjerningsmannsprofilering. Der tidlige teoretikere snakket om arvelige faktorer og ”den fødte kriminelle” (se *Historikk*, s. 8), har man etter hvert inkorporert også miljø og erfaringer som viktige faktorer i prediksjon av atferd, også av kriminell art. Dette kompliserer søket etter konkrete atferdsprediktorer, men medfører også et mer nyansert bilde av mennesker som utfører kriminelle handlinger enn tidligere.

Psykologisk testing

Psykologiske tester, både de tidlige utgavene og dagens etterfølgere av disse, ansees av enkelte (se f.eks. Palermo & Kocsis, 2005) som forløpere til det vi i dag kaller gjerningsmannsprofilering. Forsøk på å kvantifisere og måle menneskelige egenskaper er ikke noe nytt fenomen, ei heller å prøve å predikere atferd ut fra slike målinger. Blant de mest anvendte personlighetstestene finner vi bl.a. NEO-PI-R (se f.eks. Costa & McRae, 1992),

MMPI-2 (se f.eks. Butcher et al., 1989), og Cattell's 16PF (se f.eks. Cattell, Eber, & Tatsuoka, 1970), men tester brukes også bl.a. til screening for psykiske lidelser (f.eks. SCID-II (se First et al., 1994) ved mistanke om personlighetsforstyrrelse), og til risikovurdering innen rettspsykiatrien (f.eks. HCR-20 (Webster et al., 1997.)). Det finnes altså enkelte paralleller mellom målsetningene til slik testing og gjerningsmannsprofilering som fagfelt. Tester som de ovennevnte tar gjerne sikte på prediksjon av fremtidig atferd hos et allerede kjent individ/gruppe, noe som også er et element av gjerningsmannsprofilering, og feltet vil i dette henseende kunne nyttegjøre seg av slike tester. Langs samme gate kan det tenkes at informasjon som avdekkes gjennom forskning innen gjerningsmannsprofilering vil kunne danne grunnlaget for fremtidige tester, noe som vil bidra til mer kvantifiserbare og empirisk etterprøvbare mål, noe som har vært etterlyst blant kritikere av fagfeltet.

Genetikk og biologi

Mye av dagens fokus ligger, blant annet på grunn av fremskritt innen teknologi og vitenskap, på å identifisere forskjeller mellom mennesker og populasjoner på bakgrunn av biokjemiske, bioanatomiske og genetiske forskjeller. Denne tilnærmingen har naturlig nok også blitt forsøkt innen forskning på kriminell atferd, om enn med varierende hell. Dette skyldes blant annet at svært lite ved et individ skyldes uttrykket av et enkelt gen, men heller dettes interaksjon med andre gener, med miljøet og ytre faktorer, osv. Teorier av denne typen kan spores helt tilbake til Lombroso (nevnt tidligere), og sees i dag i teorier om bl.a. genetiske anomalier, slik som teorien om at et ekstra y-kromosom (XYY) hos enkelte menn kan føre til økt sannsynlighet for at personen viser kriminell atferd. (Ainsworth, 2001.) Andre teorier går på hjerneanatomiske forskjeller, som f.eks. størrelse på frontallappene, ventriklene og andre områder i hjernen. Det finnes likevel foreløpig ikke tilstrekkelig støtte for noen av disse teoriene til at de kan sies å ha noen stor prediktiv verdi.

Vi ser altså at det finnes mange teorier omkring hva som kjennetegner mennesker som begår kriminelle handlinger, og omkring hvilke nivåer man bør lete etter slike forskjeller på. Men å finne slike forskjeller er ikke nok; i forhold til profilering er det i tillegg like viktig å kunne dokumentere sammenhenger mellom slike forskjeller, og forskjeller i hvilke konkrete forbrytelser som begås (eller ikke begås), med bakgrunn i disse. Vi går derfor videre til å studere eksempler på empirisk støtte for at dette er mulig, for så å se på hvilken kritikk som er blitt rettet mot konseptet.

Empirisk støtte for tilnærmingene til gjerningsmannsprofilering

Et viktig spørsmål innen forskning på gjerningsmannsprofilering omfatter hvilke kunnskapsfelt som har størst innvirkning på en profilerers treffsikkerhet. Blant de som nevnes oftest er *erfaring innen kriminaletterforskning* (representert av politietterforskere), *innsikt i og forståelse av menneskelig atferd og psykologisk kunnskap* (representert av psykologer), og *evne til logisk og objektiv resonnering* (representert av f.eks. realfagsstudenter). Enkelte forskere benytter også kontrollgrupper, som skal gjette hvilke karakteristikk som passer på en typisk gjerningsmann ut fra en liste, uten kjennskap til den relevante saken. Kocsis (2006) sammenlignet eksperter på profilering med representanter fra hver av det ovennevnte gruppene, med utgangspunkt i saker som allerede var løst (slik at ”fasiten” var kjent), og sammenlignet resultatene. Han fant empirisk støtte for at profilererne scoret høyere enn alle de andre gruppene på nøyaktighet i prediksjon av gjerningsmannskarakteristikk. På den annen side var det også denne gruppen som viste størst grad av varians i prestasjon, statistisk sett. Suksessraten påvirkes dermed av kompetansen hver enkelt profilerer sitter med, heller enn hva han definerer seg som. Resultatene sier heller ikke noe kvantitativt om hvor stor grad av nøyaktighet man kan forvente av prediksjonene som gis av en profilerer. Det er dessuten et mindretall av de som bedriver profilering som har vært utsatt for slik testing, og ettersom det aktuelt ikke finnes generelle, anerkjente krav som må fylles for å kunne benytte tittelen, kan resultatene vanskelig generaliseres.

Når det gjelder hvilke kunnskapsfelt som hver for seg viste størst treffsikkerhet i å predikere gjerningsmannskarakteristikk, peker Kocsis' (2006) resultater mot at *forståelse av menneskelig atferd og evne til kritisk, logisk og objektiv evaluering av saksmateriell* hadde størst innvirkning. Det ble funnet lite støtte for at effekten av erfaring innen etterforskning økte nøyaktigheten av de samme prediksjonene.

Goodwill, Alison, & Beech (2009) sammenlignet 3 modeller for klassifisering av voldtektsmenn (Hazelwoods Makt og Sinne-inndeling (1987), Canter et al.s atferdstematiske inndeling (2003), og MTC:R3 (1990), ref. i Goodwill, Alison, & Beech, 2009) med bruk av multivariabel regresjonsanalyse av enkeltkomponenter, for å se hvilken av disse som mest reliabelt anslo sannsynligheten for at forbryteren hadde vært dømt tidligere, ut fra åstedsinformasjon. De fant at den prediktive verdien av åstedsvariablene i seg selv var langt høyere enn når disse ble samlet i temaer eller typer, som i de ovennevnte modellene. Av modellene som ble testet, var det Hazelwoods inndeling som klarte seg best. De påpeker også viktigheten, her som andre steder hvor prediktiv statistikk anvendes, av å tilpasse cut off-kriteriene for variablene i forhold til om det er sensitivitet eller spesifisitet som er det viktigste fokuset. Innen profilering, hvor situasjonene man analyserer kan variere svært mye, må en slik avveining gjøres kontinuerlig. Forfatterne påpeker også viktigheten av å kombinere kunnskap fra ulike fagdisipliner med empirisk forskning OG erfaring fra tidligere etterforskninger, for å samlet sett kunne gi en best mulig profil. Hver for seg har alle disse tilnærmingene sine svakheter, men satt i sammenheng, vil man ha et bedre utgangspunkt for at disse utjevnes, slik at deres kombinerte fordeler kan benyttes. (Goodwill, Alison, & Beech, 2009)

Kocsis, Cooksey & Irwin (2002) fant i sin studie av seksualmord i Australia over en fireårsperiode at atferd forbundet med denne typen mord kunne deles inn i 5 distinkte cluster. Av disse 5 består det ene clusteret av atferder som er felles for alle atferdsmønstre ved seksualmord (herunder finner vi elementer som samleie med offeret, vold, og planlegging av/forhåndsregler tatt i utførelsen), mens de fire øvrige representerte hvert sitt særegne atferdsmønster, som forfatterne kaller *rovdyr*, *raseri*, *perversjon* og *voldtekt*. Hver av disse beskrives som å ha egne atferdstendenser/-stiler, og peke i retning av bestemte

forbryterkarakteristika. Forfatterne skriver at disse resultatene gir støtte for bruk av gjerningsmannsprofilering i fremtidige etterforskninger av seksualdrap.

Salfati (2000) undersøkte i sin studie hypotesene om at former for morderisk atferd er stabilt hos den enkelte forbryter, og at dette skyldes interpersonlige strategier som også reflekteres i personens liv for øvrig, i tillegg til kontekstuelle faktorer. Hypotesen var videre at man ved å fastslå en slik kobling mellom utførelsesstil og tidligere atferd vil kunne utforme et valid og pålitelig grunnlag for bruk innen gjerningsmannsprofilering. Salfatis funn peker i retning av at både atferd på mordåstedet og forbryterens tidligere atferd kunne deles inn etter hvorvidt motivasjonen for atferden var ekspressiv eller instrumentell, og at kombinasjonen av disse faktorene vil ha nytteverdi både i forhold til klassifisering av mord, og til bruk innen profileringsarbeid.

Tidligere opplevelser i forbryteres liv sees av mange som viktige prediktorer for senere (kriminell) atferd. Häkkänen-Nyholm et al. (2009) studerte mord begått i Finland med fokus på grad av mutilering/skjending av liket, og hvilke opplevelser – om noen – som samvarierte med dette. De fant at grad av mutilering kunne kobles til en høyere sannsynlighet for at gjerningsmannen hadde opplevd problemer med utdanning og psykisk helse i barndommen, hatt kontakt med psykiatrien som sengepasient, vist selvdestruktiv atferd, eller hatt en schizofreni. Psykopati og rusmisbruk, på sin side, viste ingen sammenheng med grad av mutilering av mordofferet. Forfatterne mener at denne høyere graden av utviklingsvansker og psykiske problemer i denne subgruppen av drapsmenn må bevisstgjøres, og dette vil trolig også være nyttig kunnskap i profileringsøyemed.

Men som nevnt tidligere, er ikke mord den eneste kategorien av forbrytelser hvor profilering antas anvendelig. Häkkänen, Lindlöf, & Santtila (2004) så på handlinger utført av

gjerningsmannen på åstedet ved voldtekt utført av gjerningsmenn som ikke kjente ofrene, og om disse handlingene kunne kobles til bestemte karakteristika ved gjerningsmannen.

Handlinger på åstedet ble delt inn i 3 atferdstemaer; *fiendtlighet, involvering og tyveri*.

Gjerningsmannskarakteristika ble på sin side delt inn etter 4 temaer;

konvensjonell, psykiatriske/eldre, voldelig kriminalitet, og eiendoms kriminalitet. Det ble funnet en signifikant kobling mellom tyveri og eiendoms kriminalitet, men ikke mellom noen av de øvrige atferdstemaene og grupperingene av gjerningsmannsvariabler. Forfatterne nevner i diskusjonen at dette kan skyldes et for smalt utvalg i studiet, eller andre faktorer, som at atferd ved slike forbrytelser avhenger mer av offerets atferd i situasjonen, enn av gjerningsmannens bakgrunnshistorie.

Santtila, Junkkila & Sandnabba (2005) har også sett på voldtekter utført av gjerningsmenn som ikke kjente ofrene, men valgte mer spesifikt å fokusere på serievoldtektsmenn innen denne kategorien, i et utvalg fra Finland i perioden 1983-2001. De analyserte disse forbrytternes atferd på åstedet ved bruk av multidimensjonell skalering (MDS) og diskriminerende funksjonsanalyse (DFA). Forfatterne skriver at forbrytelser utført av ulike gjerningsmenn kunne skilles fra hverandre basert på variasjonen mellom deres forbrytelser, og på konsistente trekk ved forbrytelser utført av samme gjerningsmann, i en grad som overgår det man kan forvente basert på tilfeldig variasjon. Som støtte for dette beskriver de at de ved bruk av DFA klassifiserte 25,6% av de studerte sakene uten feil.

Vaughn et al. (2008) setter på sin side fokuset på innbrudd, og benytter en mer kvantitativ tilnærming enn tidligere typologier på dette området har vært basert på. De studerte 456 voksne karrierekriminelle med innbrudd som fokus, og beskriver fire hovedkategorier av innbruddstyver på basis av dette: Ung og allsidig, omflakkende, rusmiddelorientert, og

seksuelle predatorer/”rovdyr”. Av disse fant de at innbruddstyver som falt innunder sistnevnte kategori ofte var de mest voldelige, og hadde de mest alvorlige forbrytelsene på rullebladet. Forfatterne mener at videre forskning av denne typen vil kunne være av stor nytte i forhold til å forebygge slik kriminalitet, samt som ledd i en etterforskning.

Bennel & Jones (2005) har også sett på serieinnbrudd, med fokus på hvorvidt forbryternes modus operandi (se under *Åstedsanalyse* for definisjon) kan brukes til å koble innbruddsrekker til forbryterne som står bak, og hvilke elementer av en slik M.O. som vil være mest nyttige til et slikt formål. De benyttet logistisk regresjonsanalyse og ROC- analyse (Receiver Operating Characteristic), og fant at avstanden mellom åstedene var av større nytte i forholdt til å koble forbrytelser til samme gjerningsmann enn de elementene man tradisjonelt har fokusert på i slike etterforskninger. Kort avstand mellom åstedene ser, etter deres resultater å dømme, ut til å representere en økt sannsynlighet for at forbrytelsene var utført av samme gjerningsmann. Forfatternes teori er at forbrytere som begår gjentatte innbrudd vil vise høy grad av stabilitet og gjenkjennelig atferd dersom man ser på de rette aspektene av deres atferd på åstedet, og at deres handlinger dermed med høy presisjon vil kunne brukes til å koble innbrudd som er utført av samme forbryter.

De ovennevnte forfatterne fokuserte på geografisk atferd i sine undersøkelser, og som nevnt tidligere i oppgaven, er dette en tilnærming som støttes av flere forskere. Et annet fokus innen denne tilnærmingen er hvilke geografiske mønstre som er vanligst hos de ulike forbryterkategoriene, med en tanke om at dette vil kunne utgjøre nyttig informasjon i profildannelse. Meaney (2004) så på skillet mellom plyndrere/*marauders*, som utfører kriminelle handlinger i områder i nærheten av deres opplevde base, og pendlere/*commuters*, som foretrekker å utføre sine handlinger i et område separat fra deres vanlige omgivelser. Hun

fant at seksualforbrytere og gjerningsmenn bosatt i større byer hadde større sannsynlighet for å operere i nærområdet sitt (marauding), mens innbruddstyver, og særlig forbrytere som var voksne menn, oftere valgte å reise til områder som var separate fra deres vanlige omgivelser når de utførte sine lovbrudd (commuting). Videre påpeker Meaney at den siste forbrytelsen i en rekke som regel er den som ligger lengst unna gjerningsmannens nærområde, uavhengig av hvilken type forbrytelse det gjelder, noe som viser en progresjon i distanse etter hvert som gjerningsmannen blir mer erfaren. Dette er nyttig informasjon å ha kjennskap til når man etterforsker serieforbrytere, og ønsker å si noe om i hvilket område man trolig vil finne basen deres, og dermed gjerningsmannen.

Canter & Hammond (2006) tar også utgangspunkt i geografisk profilering i sin artikkel, men fokuserer på metodene som anvendes i denne tilnærmingen. De bruker informasjon om et utvalg amerikanske seriemordere for å sammenligne effektiviteten av ulike funksjoner (lineær, logaritme, o.l.) brukt til å anslå [distance] decay (se *Geografisk profilering*) i dataprogramvare som benyttes innen feltet. De tar også med i vurderingen hvilken slik funksjon som krever mest ressurser i søket etter gjerningsmannens lokalisering. Forfatterne skriver at alle metodene hadde positiv innvirkning på søkeresultatene, men at selv om den logaritmebaserte funksjonen ga de beste resultatene samlet sett, var det liten forskjell i forhold til hvilke ressurser som krevdes ved bruk av de ulike funksjonene.

Kritikk/ankepunkter

Nå som vi har sett et utvalg av hva som finnes av empirisk støtte for å benytte seg av gjerningsmannsprofilering, kan det passe å også se på ulike ankepunkter som har blitt nevnt i forhold til denne tilnærmingen. Blant de største og mest gjentatte kritikkene mot profilering som fagfelt, er beskyldninger om manglende dokumentasjon for dens metoder, at metoden ikke gir informasjon som ikke allerede er åpenbar ut fra bevisenes tilstand, fokus på subjektiv tolkning av bevis og på enkeltpersoners talenter heller enn forskning. Det har også blitt påstått at informasjonen som genereres er for generell til å bidra til etterforskningen i noen betydelig grad, og så tvetydig at den vil kunne passe til svært mange saker, og slik sett ansees som «korrekt» uansett hvem forbryteren viser seg å være. Vi skal her se nærmere på disse punktene, ulike meninger om påstandene, og hvilke ulike synspunkt som finnes til temaet.

Kocsis (2009) skriver at mye av dokumentasjonen for nytteverdien av gjerningsmannsprofilering har tatt én av tre former; *ikke-verifiserbare påstander* (refererer til dokumenter som ikke er tilgjengelige for etterprøving, for eksempel FBI's mye omtalte interne rapport fra 1981), *anekdotiske vitnesbyrd* (sees gjerne i tidligere profilereres biografier, og kan slik sett ikke betraktes som objektive bedømmelser), og *undersøkelser av forbrukernes tilfredshet*. Den siste kategorien tar ofte utgangspunkt i f.eks. politistasjoner som har benyttet profilering i en eller flere saker, og ser på hvordan de involverte vurderer nytteverdien av dette. Det er vanskelig å fastslå nøyaktig kvantifisere grad av opplevd og reell nytte ved hjelp av denne metoden. Videre mener Kocsis (og flere med ham) at det ofte settes likhetstegn mellom grad av tilfredshet med bruk/antall ganger teknikken benyttes, og hvor nøyaktig og valid metoden faktisk er, noe som vil være en falsk konklusjon.

La oss videre se på påstanden om tvetydighet og generelle påstander i profiler. Alison, Smith, & Morgan (2003) utførte to studier for å teste en hypotese om at selv tvetydige beskrivelser vil oppleves som relativt nøyaktige når de presenteres som gjerningsmannsprofiler. I det første studiet fikk to grupper politimenn en beskrivelse av samme forbrytelse, og den samme tilhørende profilen, men den ene gruppen fikk en ekte beskrivelse av gjerningsmannen, mens den andre fikk en fabrikkert beskrivelse som var laget for å stå i kontrast til den ekte. Gruppene ble så bedt om å evaluere hvor nøyaktig de opplevde profilen som. Overraskende nok var nøyaktighetsvurderingen lik for begge gruppene. I det andre studiet ble populasjonen utvidet til å inkludere også andre og mer erfarne medlemmer av feltet, og en ekte (FBI-utviklet) profil ble anvendt i stedet for en oppdiktet. Også her ble profilen i stor grad vurdert som noe- til svært korrekt, og heller ikke her var det nevneverdig forskjell mellom vurderingen av nøyaktigheten til profilen som passet forbryteren i virkeligheten, og den oppdiktete.

Forfatterne foreslår bl.a. *Barnumeffekten* som en mulig forklaringsmodell for dette funnet; fenomenet hvor beskrivelser av egen eller andres personlighet oppleves som mer korrekte om de presenteres som spesialtilpasset deres egenskaper, selv om beskrivelsen i realiteten er svært vag, og generell nok til å kunne beskrive mange andre enn den det gjelder. Denne effekten ser man i det daglige bl.a. innen astrologi, både i beskrivelsene av karakteristika ved de ulike stjernetegnene ("Vekten er følsom av natur, men kan også vise styrke når det gjelder"), og i avisenes daglige horoskoper ("En bekjent vil kunne ha stor innflytelse på deg i dag").

Når det gjelder tilnærmingsform, har FBIs profileringsmetoder som nevnt blitt beskyldt for å ikke bare benytte i stor grad, men også oppmuntre til, bruk av intuisjon og subjektiv tolkning av informasjon i arbeid med profilering (bl.a. Woodworth & Porter, 1999), og dette har til en viss grad også blitt innrømmet av deres utøvere (Douglas et al., 2006). I tillegg til å kritiseres for å være en lite vitenskapelig og ikke minst vanskelig etterprøvbar tilnærming (f.eks.

Turvey, 2008), har dette bidratt til synet på profileringsevner som en slags gudegave, og dyrking av konkrete utøvere som spesielt begavede, heller enn fokus på fagfeltet i sin helhet. Beskrivelser av deres suksessrater bærer også preg av dette, og er som regel basert på anekdotisk materiale og personlige opplevelser (f.eks. (selv-)biografier), heller enn empiriske undersøkelser. (Woodworth & Porter, 1999.) Andre ankepunkter som har blitt holdt mot FBIs tilnærming har blant annet gått på deres motvilje til å publisere og dele av sine teknikker og kunnskap, med unntak av den første undersøkelsen som for over 30 år siden la grunnlaget for deres arbeid innen feltet. Dette gjør funnene deres lite tilgjengelige for replikasjon, utprøving og falsifisering. Det er lett å se at disse faktorene samlet sett vil kunne ha alvorlige følger for renomméet til et fagfelt som forsøker å etablere seg som en egen, vitenskapelig disiplin. (Turvey, 2008)

Snook et al. (2007) hevder i sin artikkel, som kombinerer narrativt review med en metaanalyse, at litteraturen som finnes om gjerningsmannsprofilering ser ut til å i stor grad bestå av antagelser basert på «sunt folkevett» (common sense), heller enn empiriske funn. De mener at de fleste oversiktsutgivelser om feltet følger samme mal; historikk, beskrivelse av de ulike tilnærmingene som anvendes, og hva som bør forskes videre på. Deres kritikk av denne fremgangsmåten går ut på at den tar utgangspunkt i et syn på profilering som en anvendelig vitenskap, tross manglende empiri. Etter egen gjennomgang av utgivelser innen feltet må jeg nok si meg delvis enig med dem; men ikke fullstendig. Det stemmer at dette nok er en «mal» som forekommer i mange utgivelser, men det har også blitt en økning i mer konkrete studier av teorier som profileringsteknikker har lansert, og i kritiske studier av effekt, opplevd anvendelighet o.l. (f.eks. Alison, Smith, & Morgan, 2003.)

Manglende enighet om et felles nomenklatur byr også på utfordringer. Det eksisterer et voldsomt mangfold av begreper innenfor litteraturen på gjerningsmannprofilering, og mange av disse defineres ulikt av ulike forfattere. Slikt blir det lett misforståelser av! Fagfeltet selv har gått under navn som bl.a. atferdsprofilering, åstedsprofilering, kriminalpersonlighetsprofilering og psykologisk profilering, for å nevne noe. (Turvey, 2008.)

Også de ulike tilnærmingene, og definisjonen av disse, har fått mange navn hos ulike forfattere. Snook et al. (2007) bruker begreper som *klinisk orienterte* vs. *statistisk orienterte* teknikker for å beskrive ulike fremgangsmåter innen profilering. Klinisk orienterte vil her si bruk av intuisjon, tidligere kunnskap og erfaring på etterforskerens egen vegne, mens statistisk orienterte teknikker beskrives som basert på statistiske funn fra forskning på kjente forbrytere o.l. Woodworth & Porter (1999) skiller i sin artikkel mellom *forbrytelsesprofilering* (criminal profiling), som eksemplifisert av FBIs tilnærming, og *gjerningsmannsprofilering* (offender profiling), som de mener er IPs tilnærming. Alle disse tilnærmingene vil, som nevnt tidligere, falle inn under det Petherick og Turvey (2008) beskriver som *induktive* innfallsvinkler. Men skillet mellom induktiv-deduktiv tilnærming har også blitt brukt i betydningen å argumentere hhv. fra det konkrete til det generelle, og fra det generelle til det konkrete. Denne definisjonen tar Petherick og Turvey sterk avstand fra. Alison, West, og Goodwill (2004) nevner også *akademisk* vs. *anvendt* tilnærming som et slikt skille mellom innfallsvinkler (academic/practitioner), hvor førstnevnte omfatter de som forsker innen feltet, mens sistnevnte gjelder de som anvender kunnskapen i arbeid med politiet og rettsapparatet.

Goodwill, Alison, & Beech (2009) påpeker i sin artikkel at ulike forskere innenfor feltet har ulike meninger om alt fra hvilken åstedsinformasjon/atferd som skal anvendes i profildannelse, hva som kan predikeres ut fra disse, og hvordan en slik kobling mellom atferd og persontrekk skal påvises på best mulig måte. De sier også noe om at det innenfor feltet

ikke ser ut til å være gjort noen nevneverdige forsøk på å sette sammen noe felles system for slike fremgangsmåter.

Uenighetene innen feltet kommer ikke bare til uttrykk gjennom deltakernes kritikk av hverandres metoder, men bærer i blant preg av rene personangrep. Og det den ene beskyldes for, kan anklageren selv gjøre seg skyldig i i neste omgang. Et eksempel på dette er Turvey (2008), som går hardt ut mot profilerere som uttaler seg i media med basis i mangelfull informasjon, og uten å ha noen reell rolle i saken som omtales. Samtidig forteller Canter (2007, s. 7) denne historien, i sin beskrivelse av prosessen rundt snikskytterdrapene i USA i 2002: "One person who is apparently always ready to offer up detailed "profiles" of cases, Brent Turvey, told the *Washington Times* that the killer was so exact in the attacks that he was unlikely to contact police or give away any evidence that would help the investigation. But in the end, the snipers were located because they could not resist bragging about their involvement in an earlier Alabama robbery/shooting, providing the clues that eventually led to their arrest. So it was a good job the police ignored Turvey's confident advice." (Canter, 2007, s.7.) Canter, på sin side, kritiserer ofte bruken av ordet "profiler" som tittel, og ser ut til å ha lite til overs for mennesker som tilskriver seg spesielle evner på dette feltet, heller enn å beskjefte seg med IP, som han selv. Samtidig omtales han ofte i sine bøker som "one of UK's leading profilers" (f.eks. Canter, 2007), og det fortelles ofte i hans utgivelser om saker hvor nettopp hans ekspertise var av uvurderlig hjelp for politiet, der andre sto faste. En nedlatende tone til andre innen feltet ser vi også i ordbruken hos Petherick (2009), som i sitt kapittel om logikk og profilering skriver om en fagfelle "Strano (2004) shows similar confusion in his understanding of induction and deduction. [...] Perhaps Strano's misunderstanding comes from the fact that he cites Godwin (1999), who is himself unaware of the finer points of logic: [...]" (s. 24-25). Flere eksempler vil ikke bli gitt her, men det er

mange å ta av! Når de som skriver om og forsker innen feltet viser uenighet på så mange plan, og ikke blir enige om selv overordnede retningslinjer om hva som er viktig å se på i hver sak, hva man kan predikere, og hva som bør være målet, sier det seg selv at feltet som helhet lider som konsekvens. Og dette kan få alvorlige følger.

Rådene som gis av personer involverte i gjerningsmannsprofilering, kan ha store konsekvenser for etterforskninger dersom de ikke stemmer, både i forhold til å sørge for at saken løses og rett person blir stilt til ansvar, og i forhold til bruk av offentlige ressurser. I land hvor profiler kan benyttes som argumentasjon i rettssaker, blir dette spesielt viktig, i forhold til å sørge for at riktig dom tildeles riktig person. I USA kan slik informasjon legges frem i en rettssak dersom den fyller de såkalte *Daubert*-kriteriene for ekspertuttalelser. Disse innebærer at metodene uttalelsen er basert på skal ta utgangspunkt i en testbar hypotese; at man vet hvor høy den bakenforliggende metodens deteksjons-/feilrate er; hvorvidt metoden har blitt testet/revidert fra flere hold; og at metoden skal være akseptert innenfor sin vitenskapsområde. (Goodwill, Alison, & Beech, 2009.)

Det er altså mange potensielle risikoer ved å bruke profilering, så lenge man ikke kan fremlegge konkrete bevis for at ens på stander må være sanne. Derfor kan det være nyttig å se på hvilke alternativer som finnes til gjerningsmannsprofilering, om det finnes felter som benytter seg av lignende kunnskap/har en lignende fremgangsmåte, og hvilke felter som evt. kan supplere informasjonen profilering gir for å styrke dennes validitet. Dette er temaet for neste del.

Alternativer, beslektede områder, supplerende felter

Vitnepsykologi

En av oppgavene til gjerningsmannsprofilering er å gi råd i forhold til intervjuer, og å vurdere sannsynligheten for at det som kommer frem i slike samtaler faktisk stemmer. I forhold til å innhente informasjon fra vitner, kan vitnepsykologi være et nyttig fagfelt å hente informasjon fra. Det er etter hvert godt kjent at informasjon fra vitner er sårbar for påvirkning fra intervjuer, og også er mindre pålitelig enn man trodde tidligere. Dette er blant annet et av grunnprinsippene som BEA er bygget på (se s. 16). Falsk informasjon trenger ikke være gitt med vilje; både intervjuteknikker, ledende spørsmål, personlige og situasjonelle variabler kan påvirke både hva som huskes, hvordan det huskes, og hva som vektlegges. Ford (1995) skriver at det er mange fellestrekk mellom falske minner, falske anklager, og falske tilståelser. Felles for dem alle er at det er viktig å være bevisst på at de forekommer, både under etterforskningen og innen rettsvesenet. Kunnskapen innenfor dette feltet er derfor svært viktig, både for profilerere, og andre som bidrar i slike prosesser. Her finner man også kunnskap om hvordan man kan avdekke forsøk (f.eks. fra anklagede) på å påberope seg tilstander de ikke har (f.eks. psykose) for å oppnå redusert straff. (se for eksempel Resnick (1993) og Iverson & Binder, 2000). Det kan også tenkes at om en forbryter ”spiller” psykotisk etter pågrepelse for å få redusert straff, og ikke blir oppdaget, vil dette kunne påvirke samsvaret mellom den benyttede profilen og faktiske forhold ved pågrepelse, noe som vil ha innflytelse ifht. fagfeltets troverdighet. Det vil ikke bli gått dypere inn på teorier fra vitnepsykologien i denne oppgaven, men den nevnes likevel, fordi slike teorier er viktige også under informasjonsinnhenting i kriminalsaker, og dermed også i forhold til profilutarbeidelse.

Risikovurdering, residivforskning

Risikovurdering og residivforskning er et viktig område innen rettspsykologien, og har betydning blant annet i forhold til avgjørelser i forhold til straffeutmåling og bruk av forvaring og andre særreaksjoner, og i forhold til tilrettelegging for et lovlydig liv etter avtjent straff. De tre hovedformene innen risikovurdering kalles gjerne for [ustrukturert] *klinisk vurdering* (basert på behandlerens/forskerens «skjønn» og erfaringsgrunnlag, uten bruk av bestemte regler eller skalaer), *aktuarisk bedømmelse* (gjør nytte av sjekklister og tar utgangspunkt i forskningsfunn/gruppedata, følger svært konkrete regler), og *strukturert klinisk vurdering*, hvorav den siste er den mest brukte i dag. Her kombineres elementer fra de to andre tilnærmingene, og resultatet antas å gi et mer forskningsbasert og reliabelt anslag enn en ren klinisk vurdering, men samtidig mer dynamisk og mindre deterministisk enn en ren aktuarisk bedømmelse. (Rosenqvist & Rasmussen, 2004.) Overflatisk sett kan man si at mens profilereres oppgave er å finne ut hvem som har utført en forbrytelse, beskjeftiger residivforskningen seg med å finne ut om det er fare for gjentakelse hos denne personen, og hva som i så fall bidrar til dette. De er slik sett å betrakte som gjensidig supplerende felter, men det finnes også fellestrekk som er relevante i forhold til denne oppgavens tematikk. Canter & Youngs (2009) trekker paralleller mellom de ulike tilnærmingene til risikovurdering, og de ulike tilnærmingene til forbryterprofilering. De skriver at tilnærminger hvor profilering antas å lykkes på grunn av enkeltpersoners kunnskap og innsikt (slik som eksempelvis i bøker med saksbeskrivelser gitt ut av tidligere FBI-profilerere) har mye til felles med klinisk vurdering innen risikoforskning, mens «forskningsbaserte» profileringstilnærminger ses som analoger til aktuariske risikobedømmelser. De åpner også for at det er mulig å benytte erfaringsbasert kunnskap i tillegg til empiri for å utforme en profil, noe som da overflatisk sett vil ligne fremgangsmåten til den strukturerte kliniske risikovurderingen.

Petherick og Ferguson diskuterer i Petherick (2009) atferdsmessig stabilitet og den såkalte *homology assumption*, eller antagelsen om homolog atferd – tanken om at om to forbrytere viser lik atferd, vil de også dele andre karakteristika. En slik antagelse er, som nevnt tidligere, svært viktig innen induktiv gjerningsmannsprofilering, og forfatterne mener en lignende logikk anvendes når man forsøker å forutsi en persons fremtidige atferd basert på dennes tidligere handlinger, som ved risikovurdering og forskning på dette. De gir uttrykk for at begge disse fagfeltene dermed står i fare for å gå i samme felle, nemlig å ta utgangspunkt i gruppebasert informasjon for å forstå individuelle saker, og å basere risikoberegninger på en overdreven tro på individets tilhørighet til gjeldende (antatte) referansegruppe, mens dette egentlig kun vil kunne fastslås ETTER at personen blir anholdt/begår en ny forbrytelse. Kritikken som har blitt nevnt tidligere i oppgaven i forhold til induktiv profilering, vil dermed også til en viss grad ramme risikovurderingens tilnærming.

Canter (2008) er blant forfatterne innen gjerningsmannsprofilering som åpent beskriver at for at det skal være mulig å forme antagelser om sammenhengen mellom kriminelle handlinger og egenskaper ved forbryteren bak, *må* forbryterne vise en viss grad av samsvar mellom trekk ved deres kriminelle handlinger, og ved deres atferd i andre situasjoner. Denne antagelsen er dermed grunnleggende i mye av hans og hans medarbeideres arbeid, og da særlig innenfor IP.

Goodwill & Alison (2007) foreslår at mangelen av støtte for en slik antagelse om homolog atferd kan skyldes valg av forskningstilnærming og -metoder heller enn at antagelsen er ugyldig. De påpeker at man i mange studier ser etter trender ut i fra store samlinger av forbrytelser som overflattisk sett er like, og gjør statistikk ut i fra dette. På denne måten forsvinner de medierende faktorene mellom personlighetstrekk og atferd (f.eks. kontekstuelle faktorer), noe som naturlig nok vil føre svake koblinger mellom disse to faktorene. Man ender opp med mye generell informasjon, som har sin nytteverdi den også, men går glipp av de mer

spesifikke sammenhengene, som er potensielt mye viktigere når det gjelder å profilere atferd i enkeltsaker. Forfatterne avslutter med et forslag om at forholdet mellom forbryters personlighet og atferd ligger i nettopp de situasjonelle variablene, og at fokuset innen forskningen bør ligge på å undersøke hvilke faktorer som gjør hvilke elementer av en forbrytelse nyttige i profileringsøyemed, slik at dette kan vurderes ut fra hver enkelt sak. (Goodwill, & Alison, 2007.)

Woodworth & Porter (1999) drar inn psykopatibegrepet (se under *Personlighetstrekk* for definisjon) i sin diskusjon, og trekker paralleller mellom dette og den *organiserte* kategorien av mordere, blant annet pga. trekk som selvopptatthet, asosialitet, aggresjon, og en slu og/eller metodisk fremgangsmåte. De beskriver psykopati som «Et av de mest empirisk validerte og potensielt nyttige psykologiske konstruktene i forhold til profilering av kriminelles karakteristika» (s. 255, undertegnede's oversettelse), og gir eksempler på forskning som peker mot psykopati som en sterk risikofaktor for bl.a. voldelig residiv og dårlig behandlingsrespons. I teksten knyttes psykopati også til type, og variasjon i form for, f.eks. seksuelle overgrep, samt utøverens motivasjon for og atferd under forbrytelsen, og dennes alvorlighetsgrad. Forbrytere med psykopatiske personlighetstrekk antas f.eks. for å i større grad bruke vold for å oppnå noe, såkalt instrumentell vold, i kontrast til affektiv vold, hvor voldsbruken skjer reaktivt/i respons til en emosjonell faktor. (Woodworth & Porter, 1999.)

Diskusjon: Hva må til?

To viktige kriterier må oppfylles for at profilering slik vi kjenner den fra bl.a. IP og FBI's tilnærming skal kunne ha nytteverdi; det må være samsvar mellom forbryteres kriminelle og ikke-kriminelle atferdstendenser, og ulike forbryterkategorier må være forskjellige fra hverandre i forhold til personlighet, atferd, o.l. på en påviselig måte. (Canter, 2008). Petherick (2009) og Turvey (2008), mener på sin side at dette ikke er mulig å gjøre på en pålitelig måte (se avsnittene om BEA), og argumenterer for at man bør bruke en ren deduktiv tilnærming til profilutforming. For å vite hvilke tilnærminger som har rett, kreves det grundig testing av hvorvidt disse kriteriene kan støttes gjennom empirisk, og ikke bare anekdotisk, materiale.

Alison, West, & Goodwill (2004) argumenterer i sin artikkel for nødvendigheten av et nærmere samarbeid mellom akademikere innen feltet og de som anvender profilering i sitt arbeid, heller enn å arbeide såpass separat som disse kan sies å gjøre i skrivende stund. De beskriver fordeler for alle involverte ved et slikt samarbeid, bl.a. i forhold til å skape et felles arkiv av tilfeller hvor profilering har blitt anvendt, i tillegg til relevant forskning. En slik grundig arkivering vil kunne fungere som en ressurs for de som praktiserer innen feltet, gjennom innsikt i hva andre har gjort og tenkt før dem, og for forskere/akademikere, gjennom å gi et fyldigere bakgrunnsmateriale for utarbeiding av teorier. Det vil kunne komme til nytte enten man er opptatt av detaljer, eller å trekke ut større trender fra materialet. Et viktig argument som fremmes er at for at et slikt arkiv skal være mulig, må de som arbeider med profilering bli flinkere til å dokumentere slike arbeider. Dette gjelder alt fra hvilke spørsmål de ble bedt om å bidra ved (reducere antall mistenkte, fokusere ressurser, intervjueteknikker, osv.), hvilke premisser de baserer sine teorier og konklusjoner på, hvilken informasjon som kom frem *etter* at profilen var utformet, hvordan dette viste seg å samstemme, osv. Her er det

altså ønskelig at man dokumenterer hele prosessen, og ikke bare overleverer en profil til den som har bestilt det. Dette vil også gi større mulighet for etterprøvbarhet, beskytte den som utarbeider profilen gjennom å vise hvordan profilen ble utarbeidet, og gi større innsikt i hvilke metoder som faktisk er i bruk innen feltet. Samtidig åpner det ens arbeid for konstruktiv tilbakemelding fra andre. Man vil også få et innblikk i hvordan slike profiler mottas og anvendes av f.eks. politiet. Forfatterne presiserer videre at man må gjøre det klart for de som mottar profilen at den kun er et verktøy i etterforskningen, i respons til deres konkrete bestilling, og at ikke alt som står der nødvendigvis er korrekt. Likeledes vil nye bevis som kommer frem i etterkant måtte tas i betraktning, og om premissene endres, må teoriene som ble basert på dem revideres, et poeng som også har blitt argumentert for av bl.a. Petherick (2009). Man kan ikke uten videre gå ut fra at de som mottar profilen, som ofte har kompetanse på andre områder enn den som har utarbeidet den, skal være automatisk inneforstått med slike detaljer, og det er den som utarbeider profilens eget ansvar å sørge for at disse blir gjort tydelige. (Alison, West, & Goodwill, 2004.) De uttrykker også bekymring for at det ikke eksisterer konkret formulerte etiske, profesjonelle og praktiske retningslinjer for hvordan de som jobber med forbryterprofilering skal formulere, anvende, og evaluere rådene som gis av dem og deres kolleger under etterforskninger o.l. Forhåpentligvis vil dette endre seg gjennom et av de nyeste tilskuddene til feltet, nemlig opprettelsen av Akademiet for Atferdsprofilering (Academy of Behavioral Profiling, ABP) i 1999. Akademiet er grunnlagt av Bent Turvey og fire andre, og her er målet at deltakere fra flere fagdisipliner skal samarbeide om å gi fagfeltet en egen etisk kodeks, retningslinjer for gjerningsmannsprofilering, og etterhvert en test som aspirerende profilerere kan ta for å sjekke sine kunnskaper. Et av målene til denne gruppen er å unngå at feltet gjerningsmannsprofilering blir mindre profesjonelt, og heller påvirke det i motsatt retning. Foreningen har avdelinger for studenter innen feltet, for de som arbeider med profilering, og

for de som bare har en generell interesse i dette fagfeltet. ABP publiserer også en egen journal, *Journal of Behavioral Profiling*, som man får tilgang til som medlem. (For mer informasjon, se www.profiling.org.) (Turvey, 2008.)

Og om fagfeltet ikke kan samarbeide, og bli enige om hva som er riktig og galt, relevant og irrelevant, bør man muligens vurdere å i større grad teste de ulike tilnærmingene opp mot hverandre. Det finnes flere diskusjoner på teoretisk plan, så hvorfor ikke sette dem ut i aksjon? Tese settes opp mot antitese, og er vi heldige, ender vi opp med en syntese av begge, hvor det beste fra hver er ivaretatt, mens feilaktige antakelser og fremgangsmåter lukes bort.

For å bedre treffsikkerheten?

Om man skal fokusere på å i størst mulig grad unngå feilslutninger, vil retninger som i hovedsak basere seg på deduktiv metode (f.eks. (Turvey & Petherick, 2008), se eget avsnitt tidligere i teksten) trolig være veien å gå, da man her baserer seg mindre på statistikk (med alle dens potensielle feilbarligheter), og mer på logisk resonnering. En kritikk mot denne måten å tenke på er at man ikke kan nå så mange nye konklusjoner på denne måten, utover det som allerede er åpenbart for de fleste involverte. (Det ble funnet sæd på offeret = overgriperen er trolig en mann.) Avveiningen blir dermed i hvilken grad man i tillegg skal benytte den statistikken som faktisk finnes, og risikere at man i blant kommer til feil konklusjon, for å finne svar i tilfeller hvor ”feilfrie” løsninger ikke er tilgjengelige. Dette avhenger så klart av at statistikken er solid og godt utført, og basert på empiri fra grundig utførte, og replikerbare, studier. Kun slik kan hypotesene den fostrer betraktes som hevet over nivået ”kvalifisert gjetning.” Dette er et anerkjent faktum innen de fleste vitenskapelige fagfelt, men later til å vektlegges i ulikt grad innen de ulike retningene av gjerningsmannsprofilering.

En debatt som går igjen innen feltet er hvorvidt det er gruppedata, å se hver sak som unik, individuelle faktorer, eller gruppering av atferd i mønstre/temaer som er mest effektivt og pålitelig i forhold til prediksjon og å finne koblinger mellom atferder, og mellom atferd og trekk, i forhold til profilering. Goodwill & Alison (2007) argumenterer for at en må ta en mer nyansert tilnærming, og ikke gå ut ifra at alle forbrytelser innenfor samme kategori nødvendigvis er like profilerbare. De mener at flere aspekter ved konkret atferd i utførelsen av en forbrytelse kan sees som uttrykk for ulike atferdsmønstre/-tendenser, og at slike mønstre vil variere i forhold til i hvilken grad de lar seg profilere. Profilerbarheten til en atferd vil, etter deres mening, avhenge av i hvilken grad – og på hvilken måte – den er påvirkbar av situasjonelle, psykologiske og interpersonlige faktorer. I sin artikkel eksemplifiserer de slike handling/kontekst-interaksjoner gjennom å se på forholdet mellom et voldtektsoffers og overgriperens alder, som har blitt vist å ha en negativ lineær korrelasjon, og hvor det er funnet at de fleste serieseksualforbrytere har en stabil alderspreferanse. De påpeker at slike prediksjoner modereres av i hvilken grad forbryteren har planlagt overfallet, samt grad av overdreven/overflødig aggressiv atferd. Videre foreslår de at et planlagt overfall vil avsløre mer om overgriperen enn et som er utført spontant eller på grunn av tilfeldige situasjonsfaktorer, og viser til tidligere forskning som viser at grad av planlegging ofte henger sammen med overgriperens aldersnivå. Tegn på manglende planlegging og selektivitet i forhold til offer vil på sin side gjøre det svært komplisert å si noe om overgriperens alder, noe som ofte er tilfelle i saker hvor overgriper og offer ikke kjenner hverandre.

Goodwill & Alison mener videre at det innenfor feltet ofte er et for stort fokus på å samle mest mulig informasjon om forbrytelsene, uten å ta høyde for hvilken prediktiv verdi ulike aspekter ved forbrytelsene har, og i hvilken grad denne varierer. Enkelte atferder vil for eksempel være for generelle/vanlige i en gitt kategori av forbrytelser til å kunne gi nyttig

informasjon, mens andre vil være så sjeldne at det ikke vil finnes nok sammenligningsgrunnlag på tvers av saker.

Goodwill & Alisons (2007) vurdering av hva som skal til, peker dermed mot at svaret trolig ikke ligger hos verken forkjemperne eller kritikerne alene. De foreslår at man ikke bør se muligheten for å profilere forbrytere ut fra deres åsteder/atferd som en dikotomisk inndeling (enten går det, eller så går det ikke), men som avhengig av at vi utforsker faktorene som påvirker mulighetene for slik prediksjon i ulike situasjoner, nemlig samspillet mellom atferdsmessige og situasjonelle variabler. De mener på bakgrunn av dette at fokuset bør rettes mot individuelle og konkrete atferder/aspekter ved forbrytelser, og hvordan disse medierer og påvirker andre aspekter, heller enn å prøve å samle disse i grupperinger, som så samlet sett brukes til prediksjon. Ut i fra dette synspunktet, vil tilnærminger og inndelinger av typen som illustreres i bl.a. Crime Classification Manual (Douglas et al., 2006) ha begrenset verdi, ettersom atferder her grupperes på en slik måte, noe som dermed vil innebære at den prediktive verdien reduseres.

Salfati (2000) argumenterer for en annen oppfatning, og foreslår i sin artikkel at enkelte atferdskomponenter som i seg selv/uten kontekstuell tolkning vil kunne oppfattes på en måte, vil få en helt annen betydning når den blir satt i sammenheng med andre funn på åstedet. Hun mener derfor at subgrupperinger av atferd (i dette tilfellet ekspressiv vs. instrumentell motivasjon for mord) vil gi bedre grunnlag for videre fortolkning enn å se enkeltkomponentene hver for seg. Innenfor undersøkende psykologi (IP) beskrives også viktigheten av å innse at mens enkeltatferders tilstedeværelse eller mangel på sådan kan være tilfeldig/situasjonsbestemt, vil grupperinger av atferder kunne gi bedre informasjon om hva som kjennetegner den som utførte handlingen. (Canter & Youngs, 2009.) Innen feltet argumenteres det for at en systematisk, vitenskapelig utviklede forbrytertypologier, basert på

solide samlinger av relevante data, vil være svært viktig innen profilering, og ideelt sett kunne fasilitere etterforskninger i forhold til identifisering, prioritering og intervjuing av mistenkte. Samtidig påpekes det at slike koblinger mellom forbryterkjennetegn og -handlinger slett ikke består av direkte sammenhenger, men heller kan uttrykkes som kompliserte ligninger. I en slik ligning, beskrives det, vil forandring i et enkelt aspekt av en beskrivelse av et lovbrudd kunne forandre betydningen av alle de involverte handlingene, og slik peke i retning av en helt annen atferds- og forbryterkategori enn om dette aspektet ikke ble beskrevet. (Canter, 2008.)

Hva bør en god profil inneholde?

For å sikre kvaliteten på en gjerningsmannsprofil, og åpne for etterprøvbarehet, bør det fremgå hvilket vitenskapelig materiale antagelsene som gis tar utgangspunkt i. På denne måten kan man også få klart frem hva som er empirisk baserte prediksjoner, og hva som er mer preget av den personlige erfaringen til den som utformer profilen (et skille man kan se konturer av i skillet mellom FBIs og IPs tilnærminger). Profilen bør i tillegg inneholde en grundig redegjørelse for hvilke aspekter ved selve saken, beviser o.l. man bygger sine antakelser på, slik at man kan revurdere prediksjonene som er gitt dersom bevismaterialet disse er bygd på endrer seg.

Som nevnt innledningsvis, mener Holmes & Holmes (2009) videre at en gjerningsmannsprofil skal kunne gi informasjon som bistår politiet i sin jakt på rette vedkommende i en kriminalsak. I tillegg mener de at profilen bør kunne brukes til å vurdere sannsynligheten for at en mistenkt person er skyldig, samt gi informasjon om hva som vil være den mest hensiktsmessige fremgangsmåten i forhold til pågrepelse, avhør, osv. Dette er et syn som støttes av Douglas et al. (2006), som skriver at en profil bør kunne gi råd om innsnevring av søket etter den/de skyldige ifht. for eksempel aldersgruppe, kjønn, lokalisering i forhold til åstedet, mobilitet, antatt første offer og tegn på utviklet metode. De støtter også Holmes &

Holmes i at profilen bør komme med prediksjoner om trekk/karakteristika ved forbryteren, dennes forhold til åsted og offer, og om forventet fremtidig atferd, samt forslag til anholdelses- og intervjueteknikk. Om en profil dekker alle disse punktene på en god måte, vil den kunne ha betydelig verdi både i forhold til å bidra til etterforskningen, og til å øke kunnskapen innen feltet gjennom testing av hypoteser og å åpne for etterprøvbarehet.

Psykologers rolle innen feltet

Kocsis (2006) fant, som tidligere nevnt, at å inneha en forståelse av menneskelig atferd var en av de to viktigste faktorene (av de som ble testet) ifht. å utforme en vellykket gjerningsmannsprofil. Dette har implikasjoner for psykologer, som det dermed kan antas at innehar kompetanse som gjør dem spesielt egnet for denne typen prediksjoner.

Canter (2008) argumenter for at psykologer innehar spesiell kompetanse som kan bidra til etterforskning og politiarbeid på flere måter, som han deler inn i 3 brede kategorier. Den første er gjerningsmannsprofilering, som har vært hovedfokuset i denne oppgaven. Kort oppsummert beskrives psykologens kunnskaper og erfaringer her som nyttige i forhold til å identifisere hvilke typer mennesker som kan antas å være ansvarlige for ulike typer kriminelle handlinger, gjennom studier av forbryteres atferdsmønstre, og kunnskap om hvordan disse henger sammen med deres sosiale og psykologiske tilstander. Videre mener han at psykologer kan bidra til å analysere selve etterforskningsprosessen, og slik bidra til å optimalisere denne, gjennom å se på hvilke handlinger, systemer og tilnærminger som er i bruk, og hvor egnede disse faktisk er. Det tredje feltet hvor Canter foreslår at psykologer kan bidra til etterforskninger, er gjennom å vurdere og bidra til å øke kvaliteten på materialet som samles inn underveis. Her vil kunnskap fra vitnepsykologi være relevant, i forhold til å vurdere bl.a. troverdigheten av vitnemål (både i forhold til løgn og til falske minner), og utvikling av bedre intervjueteknikker for å få så korrekt informasjon som mulig fra de involverte.

Kildekritikk

Som i alle vurderinger av skriftlig materiale, påvirkes konklusjonene som trekkes i denne oppgaven av litteraturen den er basert på. Innhenting av bakgrunns litteratur (se ”Metode” i oppgavens innledning, s. 2) kunne vært forbedret gjennom å ha vært utført mer systematisk, men det viste seg av praktiske hensyn å være lettere å få et bredt overblikk over fagfeltet ved denne fremgangsmåten enn ved rent, strukturert bok- og artikkelsøk. Jeg har prøvd å oppveie for denne mangelen ved å referere til så mange som mulig av de utgivelsene jeg har funnet, slik at relevans ble det eneste inklusjonskriteriet. Innhold/konklusjoner i tekstene har ikke hatt innflytelse på utvelgelsesprosessen, da målet har vært å danne et så nyansert bilde som mulig av fagfeltet. Et hinder i så måte var at jeg ikke fikk ordnet tilgang til artiklene utgitt av ABP (www.profiling.com, nevnt tidligere). Jeg har forsøkt å oppveie for dette ved å se på annet, tilgjengelig materiale om profilering utgitt av grunnleggerne av ABP.

Oppsummering, tentativ konklusjon, og forslag til videre arbeid

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å gi en gjennomgang av hva gjerningsmannprofilering er, hva det består av, og hvor feltet står per i dag. Vi har sett på argumenter både fra de som mener metoden har noe for seg, og de som inntar en mer kritisk holdning. Det er også blitt gjennomgått hvilke hovedtilnærminger som finnes innen fagfeltet, og noen av de kontroversene som eksisterer mellom disse tilnærmingene. For å gi en mer inngående forståelse av hva profilering er, og hva det *ikke* er, har det også blitt gitt eksempler på hva en profil består av, hva den skal kunne brukes til, hvilke fagfelter kunnskapen henter informasjon fra utover sitt eget, og hvilke felter man kan anse som lignende, eller supplerende, til gjerningsmannsprofilering.

Innledningsvis så vi på hvordan gjerningsmannsprofilering har blitt fremstilt i media, noe som former hvordan folk flest oppfatter temaet. Som jeg har forsøkt å vise i løpet av oppgaven, er fagfeltet langt mer nyansert enn bildet vi ser i media, både på godt og vondt. Det fremgår tydelig av litteraturen at gjerningsmannsprofilering langt fra er en så eksakt vitenskap som det kan fremstå i populære medier, og at der tv-serier og skjønnlitteratur som befatter seg med temaet ofte vektlegger enkeltpersoners unike evner til å knytte forbryteres handlinger til deres identitet, er det i virkeligheten kontrollerte studier av variabler og deres sammenheng som har ført til det vi vet i dag. Den tilnærmingen som kanskje kan sies å ligne mest på gjerningsmannsprofilering slik vi møter den i media, er FBI's tilnærming, et inntrykk som støttes av de mange autobiografiene som er blitt utgitt gjennom årene av tidligere profilerere med FBI-bakgrunn. Man ser likevel at også her ligger fokuset i dag mer på forskning og å utdanne personell med basis i eksisterende og etterprøvable empiri, enn på personlige egenskaper og "gudegaver".

Det er blitt et økende krav innen feltet som helhet om å dokumentere arbeidet man gjør ved profilutarbeiding, noe som har bidratt til å redusere graden av mystikk som til tider har omspunnet metodene som benyttes. Dette mener jeg er et steg i riktig retning for å fremme fagfeltets nytteverdi. Et annet viktig poeng er at man må jobbe for å samordne de ulike tilnærmingene innen feltet, og kunnskapen disse baserer sine teorier på, slik at man kan fokusere på å benytte de ressursene og resultatene som faktisk finnes, heller enn å krangle om hvem som har rett på mer generell basis. Mitt inntrykk er at både FBI, IP, geografisk profilering og BEA har mye viktig for seg, og det står ikke umiddelbart klart for meg, etter å ha studert hver enkelt tilnærming, hvorfor disse ikke kan komplementere hverandre heller enn å stå i motsetning til hverandre. Fagfeltets metoder samlet sett er heller muligens ikke like umiddelbart iøynefallende som de karismatiske, nesten synske profilererne vi ser på tv og i bøker, men om man ser nærmere etter og studerer hva som faktisk finnes av kunnskap omkring temaet, er det etter min mening minst like spennende lesning likevel.

For å besvare spørsmålet som stilles i oppgavens tittel – er gjerningsmannsprofilering bare underholdning, eller en reell vitenskap? – må jeg si at svaret nok ikke er så enkelt og dikotomt som spørsmålet. Det er mitt inntrykk at det finnes mye god kunnskap innen dette fagfeltet, som absolutt ser ut til å ha nytteverdi i forhold til å bekjempe kriminalitet og arrestere de ansvarlige for alvorlige lovbrudd. Det er likevel også klart at feltet har en lang vei å gå før det oppnår samme faglige tyngde som man ser innenfor mange andre områder av psykologisk og kriminologisk forskning. Når det er sagt, er dette – på tross av forløperne vi ser at har dannet basisen gjennom historien – et relativt ungt fagfelt, og om man forsetter å forske på, publisere og danne/teste hypoteser og teorier på bakgrunn av det som allerede er avdekket, er det ikke usannsynlig at feltet vil øke i kredibilitet etter hvert som kunnskapsbasen bygges opp. Det er uansett ikke tvil om at gjerningsmannsprofilering, i sin befatning med alvorlige forbrytelser

og deres utøvere, er et felt som er viktig å fokusere på videre. På denne måten kan man forhåpentligvis på sikt tilrettelegge for at mengden av alvorlig kriminalitet reduseres, gjennom forståelse og forebygging av bakenforliggende faktorer, og at de som utfører slike kriminelle handlinger, blir tatt og får straffen de fortjener.

Alt i alt vil jeg konkludere med at gjerningsmannsprofilering som helhet absolutt fortjener å kalle seg en vitenskap, om enn under utvikling. Men det er også, gjennom hendelsene det befatter seg med og hvordan dette fremstilles, svært god underholdning.

Referanser

Ainsworth, P. B. (2001). *Offender Profiling and Crime Analysis*. Portland: Willan Publishing.

Ainsworth, P. B. (2000). *Psychology and Crime. Myths and Reality*. Harlow: Pearson Education Limited

Alison, L., Smith, M. D., & Morgan, K. (2003). Interpreting the accuracy of offender profiles. *Psychology, Crime & Law*, vol. 9(2), 185-195.

Alison, L., West, A., & Goodwill, A. (2004). The academic and the practitioner. Pragmatist's view of offender profiling. *Psychology, Public Policy, and Law*, 10, 71-101.

Bennel, C., & Jones, N. J. (2005). Between a ROC and a hard place: A method for linking serial burglaries by Modus Operandi. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2, 23-41.

Blackburn, R. (1993). *The Psychology of Criminal Conduct*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Butcher, J. N., Dahlstrom, W. G., Graham, J. R., Tellegen, A., & Kaemmer, B. (1989). *Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI-2): Manual for administration and scoring*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Canter, D. (2007). *Mapping Murder. The secrets of geographical profiling*. London: Virgin Books.

Canter, D. (2008). *Criminal Psychology*. London: Hodder Education.

Canter, D., & Hammond, L. (2006). A comparison of the efficacy of different decay functions in geographical profiling for a sample of US serial killers. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 3, 91-103.

Canter, D., & Youngs, D. (2009). *Investigative Psychology. Offender profiling and the analysis of criminal action*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Cattell, R. B., Eber, H. J., & Tatsuoka, M. M. (1970). *Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire (16 PF)*. Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.

Carson, D., & Bull, R. (2003). (Eds.). *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. (2. utgave) Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory: Professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Douglas, J. E., Burgess, A. W., Burgess, A. G., & Ressler, R. K. (2006). *Crime Classification Manual*. San Francisco: John Wiley & Sons, Inc.

First, M. B., Spitzer, R. L., Gibbon, M., & Williams, J. B. W. (1994). *Structured Clinical Interview for DSM–IV Axis II personality disorders (SCID-II)*. New York: New York State Psychiatric Institute, Biometrics Research Department.

Ford, C. V. (1995). *Lies! Lies! Lies! The psychology of deceit*. Washington DC: American Psychiatric Press.

Goodwill, A. M., & Alison, L. J. (2007). When is profiling possible? Offense planning and aggression as moderators in predicting offender age from victim age in stranger rape. *Behavioral Sciences and the Law*, 25, 823-840.

Goodwill, A. M., Alison, L. J., & Beech, A. R. (2009). What works in offender profiling? A comparison of typological, thematic, and multivariate models. *Behavioral Sciences and the Law*, 27, 507-529.

Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.

Häkkinen, H., Lindlöf, P., & Santtila, P. (2004). Crime scene actions and offender characteristics in a sample of Finnish stranger rapes. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 1, 17-32.

Häkkinen-Nyholm, Helinä, Weizmann-Henelius, G., Salenius, S., Lindberg, N., & Repo-Tiihonen, E. (2009). Homicides with mutilation of the victim's body. *Journal of Forensic Sciences*, 54, 933-937.

Holmes, R. M., & Holmes, S. T. (1998). *Serial Murder* (2. utgave). London: Sage Publications, Inc.

Holmes, R. M., & Holmes, S. T. (2009). *Profiling violent crimes. An investigative tool* (4. utgave). Thousand Oakes: SAGE Publications.

Howitt, D. (2009). *Introduction to Forensic & Criminal Psychology* (3. utgave). Essex: Pearson Education Limited.

Iverson, G. L., & Binder, L. M. (2000). Detecting exaggeration and malingering in neuropsychological assessment. *Journal of Head Trauma Rehabilitation, 15*, 829-858.

Jackson, J. L., & Bekerian, D. A. (1997). *Offender Profiling*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Kocsis, R. N. (2006). *Criminal Profiling: Principles and practice*. Tottowa: Humana Press.

Kocsis, R. N. (2009). Criminal Profiling. Facts, fictions, and courtroom admissibility. I J. L. Skeem, K. S. Douglas, & S. O. Lilienfeld (Red.), *Psychological Science in the Courtroom. Consensus and Controversy*. (s. 245-262). London: The Guilford Press.

Kocsis, R. N., Cooksey, R. W., & Irwin, H. J. (2002) Psychological profiling of sexual murders: An empirical model. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 46*, 532-554.

Lovdata.no, Straffeloven kap. 22.. Lastet ned 05.01.2010, fra <http://www.lovdata.no/all/tl-19020522-010-026.html>

Lovdata.no, Straffeloven kap. 24. Lastet ned 11.05.2010 fra <http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/tl-20050520-028-026.html&emne=frihetsberøvelse>

Meaney, R. (2004). Commuters and marauders: An examination of the spatial behaviour of serial criminals. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 1, s. 121-137.

Norris, G. (2009). Criminal profiling: A continuing history. I W. Petherick (Red.), *Serial Crime. Theoretical and Practical Issues in Behavioral Profiling*. (2.utg., s.1-16). London: Elsevier Academic Press.

Nrk.no. Lastet ned 11.05.2010 fra <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/635396> .

Palermo, G. B., & Kocsis, R. N. (2005). *Offender Profiling. An Introduction to the Sociopsychological Analysis of Violent Crime*. Springfield: Charles C. Thomas Publisher, Ltd.

Petherick, W. (Red.). (2009). *Serial Crime. Theoretical and Practical Issues in Behavioral Profiling* (2. utgave). London: Elsevier Academic Press.

Petherick, W. (2009). Criminal Profiling Methods. I W. Petherick (Red.), *Serial Crime. Theoretical and Practical Issues in Behavioral Profiling*. (2.utg., s.67-108). London: Elsevier Academic Press.

Petherick, W. A., & Ferguson, C. (2009). Behavioral consistency, the homology assumption, and the problems of induction. I W. Petherick (Red.), *Serial Crime. Theoretical and Practical Issues in Behavioral Profiling*. (2.utg., s.39-66). London: Elsevier Academic Press.

Petherick, W. A., & Turvey, B. E. (2008). Criminal profiling, the scientific method, and logic. I B. E. Turvey (Red.), *Criminal Profiling – An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*. (3. utg., s. 43-73). London: Elsevier Inc.

Resnick, P. J. (1993). Defrocking the fraud: The detection of malingering. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 30, 93-101.

Rosenqvist, R., & Rasmussen, K. (2004). *Rettspsykiatri i praksis* (2. utgave). Oslo: Universitetsforlaget.

Salfati, C. G. (2000). The nature of expressiveness and instrumentality in homicide: Implications for offender profiling. *Homicide Studies*, 4, 265-293.

Santtila, P., Junkkila, J., & Sandnabba, N. K. (2005). Behavioural linking of stranger rapes. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2, 87-103.

Snook, B., Eastwood, J., Gendreau, P., Goggin, C., & Cullen, R. M. (2007). Taking stock of criminal profiling: A narrative review and meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 437-453.

Turvey, B. (Ed.) (2008). *Criminal Profiling – An Introduction to Behavioral Evidence Analysis* (3. utgave). London: Elsevier Inc.

Turvey, B. (2008). A history of criminal profiling. I B. E. Turvey (Red.), *Criminal Profiling – An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*. (3. utg., s. 1-41). London: Elsevier Inc.

Turvey, B. (2008). Offender characteristics: Rendering the profile. I B. E. Turvey (Red.), *Criminal Profiling – An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*. (3. utg., s. 539-568). London: Elsevier Inc.

Vaughn, M. G., DeLisi, M., Beaver, K. M., & Howard, M. O. (2008). Toward a quantitative typology of burglars: A latent profile analysis of career offenders. *Journal of Forensic Sciences*, 53, 1387-1392.

Webster, C. D., Douglas, K. S., Eaves, D., & Hart, S. D. (1997). *HCR-20: Assessing risk for violence, version 2*. Burnaby, British Columbia: Simon Fraser University.

Woodworth, M., & Porter, S. (1999). Historical foundations and current applications of criminal profiling in violent crime investigations. *Expert Evidence*, 7, 241-264.